

“Dit is niet mijn islam”

THEO VAN GOGH † 02/11/04

De aanslag op Theo van Gogh in 2004: een case study naar de (macro)proposities van de kernbegrippen ‘moslim(s)’ en ‘islam’ en de vertegenwoordiging van moslimsprekers in Nederlandse praatprogramma’s op televisie

Masterscriptie Interculturele Communicatie

Vivianne Voos - 4303253

Eerste begeleider: drs. Emmeline Besamusca

Tweede lezer: Dr. Jan ten Thije

Faculteit Geesteswetenschappen

Universiteit Utrecht

“Dit is niet mijn Islam”

Voorwoord

Vandaag, de dag dat ik dit schrijf, is het vrijdag 6 april 2018. Vandaag ben ik officieel twee jaar ziek en gediagnostiseerd met een vertraagde schildklier. Het woord vertraagd klinkt niet als iets heftigs. Desondanks moet ik eerlijk bekennen dat ik de tijd voor april 2016 mis. De tijd dat ik energie had voor tien, alle ballen tegelijk in de lucht kon houden (tot op zekere hoogte natuurlijk), en mijn vele hobby's, werken – en het allerbelangrijkste – studeren te combineren viel. Maar dit voorwoord schrijf ik niet om te zeuren over het leven dat ik nu leid.

Mijn master startte ik na een half jaar werken en reizen in China. Een grote cultuurshock, die mijn interesse voor het onbekende aanwakkerde. Na drie jaar gewerkt te hebben in de journalistiek bleek deze interesse zo groot, dat ik mijn baan opzegde en fulltime startte met de master Interculturele Communicatie. Mijn achtergrond in de journalistiek, tezamen met mijn interesse voor interculturele communicatie en de vele media-hectiek rondom de aanslagen in Parijs, hebben geresulteerd in het onderzoek dat nu voor u ligt. Bloed, zweet en tranen, maar het is daar.

Als er een ding is dat ik geleerd heb door mijn ziekte over mijzelf, dan is het wel dat ik een doorzetter ben. Als ik eenmaal ergens aan begin, linksom of rechtsom, dan komt het af. Het leven is te kort om dingen te doen waar je niet gelukkig van wordt, en voor mij is dat het afronden van deze belangrijke stap in mijn leven waar ik tweeënhalf jaar geleden aan begon.

Via deze weg wil ik, met nadruk, mijn toegewijde begeleidster Emmeline Besamusca bedanken. Zonder uw geduld, bruikbare feedback, mooie verhalen en sturing had ik dit niet gekund. Ook wil ik mijn vriendinnetje en tevens oud-klasgenoot Anne Kuiper bedanken. Bedankt voor je steun, positiviteit en je vriendschap. Door jou was mijn hele tweede studietijd een groot feest.

Vandaag, de dag dat ik dit schrijf, is het vrijdag 6 april 2018. De dag dat ik al meer dan een half jaar Hoofd Interne Communicatie ben bij Accenture. Een baan die het beste uit mij haalt, mij de energie geeft om verschil te kunnen maken, de baan die mij gelukkig maakt.

Zoals mijn mentor van de middelbare school ooit tegen mij zei:

Nil Volentibus Arduum - "Niets is onmogelijk voor hen die graag willen"

Samenvatting

In deze masterthesis is het discours in Nederlandse actualiteiten praatprogramma's over de aanslag op Theo van Gogh op 2 november 2004 onderzocht en wordt getracht een vergelijking te construeren middels een vergelijkend onderzoek over de aanslag op het satirische blad Charlie Hebdo in 2015 (van der Hoeff, 2015). Maatschappelijk gezien is deze analyse relevant vanwege de ontwikkeling van het 'jihadistisch terrorisme' sinds 9/11. In het contextueel kader van dit onderzoeksrapport is gepoogd dit debat in grote lijnen weer te geven aan de hand van met name literatuur van islamoloog Maurits Berger, hoogleraar diversiteit en integratie Halleh Ghorashi en het Sociaal en Cultureel Planbureau. Na de moord op Theo van Gogh in 2004 was de beeldvorming van moslims overwegend negatief (Van der Kroon, 2005; Woltering, 2005). Gijsberts & Lubbers (2009) geven aan dat deze negatieve attitude na 2005 met name onder hoger opgeleiden positiever werd.

Om bovenstaande te onderzoeken is gemiddeld 18 uur aan actualiteitenprogramma's geanalyseerd. Uit dit materiaal zijn tekstfragmenten geselecteerd waarin gezocht is op de kernwoorden 'moslim(s)' of 'islam' en de bijbehorende eigenschapswoorden. Deze fragmenten zijn vervolgens samengevat en gecategoriseerd. De methode die hiervoor is gebruikt, is de functionele pragmatiek, waarbij taalelementen op zowel micro- als macroniveau zijn onderzocht. Tot slot zijn de discoursrollen van de moslimsprekers bepaald op basis van zelfidentificatie en identificatie door anderen. Hierbij is gekeken naar de positie die een spreker met een islamitische achtergrond krijgt toebedeeld en zelf inneemt tijdens het gesprek. Het doel hiervan was in kaart brengen hoe er op dat moment aan moslims en islam werd gerefereerd en hoe zij (onder)vertegenwoordigd waren in het debat.

Uit de analyse zijn tegenstrijdige, maar overwegend positieve, gedachten over moslims en islam naar voren gekomen. Zo wordt er meer over moslims dan over de islam gesproken. Er wordt veelal aan moslims als groep gerefereerd, maar tevens onderscheid gemaakt. Dit is te zien aan een aantal eigenschapswoorden (radicale, extremistische, etc.), maar ook aan de meest prominente macropropositie '*Terrorisme is niet islamitisch*'. Opvallend is het verschil in de twee grootste macroproposities, wat verklaart kan worden door *mediaframing* (Shadid, 2005). Zo nemen mensen met een islamitische achtergrond een ander perspectief in, dan de niet-moslims aan tafel.

Net als in het onderzoek van Phalet en Terwal (2004) kan ook in dit onderzoek worden bevestigd dat moslims ondervertegenwoordigd zijn in het publieke debat. Ditzelfde resultaat is gevonden door Van der Hoeff (2015) na de aanslag op Charlie Hebdo. Wanneer sprekers met een islamitische achtergrond aan het woord waren, werd hen veelal de rol van immigrant-expert toegewezen. Dit in tegenstelling tot het onderzoek van Van der Hoeff (2015), waar moslimsprekers de rol van representant toebedeeld kregen. De bevindingen van Leurdijk (2004) en Devroe (2007), dat etnische minderheden nauwelijks gezaghebbende posities toebedeeld kregen of om hun deskundigheid werden gevraagd, kunnen in dit onderzoek niet worden bevestigd.

Inhoudsopgave

Voorwoord	2
Samenvatting	3
1. Inleiding	5
2. Contextueel Kader	7
2.1 Moslims in Nederland: van 1950 tot nu	7
2.2 Wrijving dankzij het Nieuw Realisme	7
2.3 Communal approach	8
2.4 Jihadistisch Terrorisme	8
2.5 De impact van de media	9
2.6 Relevantie	10
3. Theoretisch kader	12
3.1 Discours analytisch onderzoek	12
3.2 Functionele pragmatiek.....	13
3.3 Eigenschapswwoorden	15
3.4 Macro-proposities	16
3.5 Migrantenrollen in discours	16
3.6. Verschuiving in het discours.....	17
3.7 Vraagstelling	18
4. Methodologie	19
4.1 Onderzoeksmateriaal.....	20
4.2 De analysemodellen	20
5. Resultaten	266
5.1 Proposities van de kern- en referentiewoorden	266
5.2 Macroproposities van de kernwoorden ‘moslim’ en ‘islam’	277
5.3 Vertegenwoordiging van moslim en niet-moslim sprekers in het debat.....	300
6. Conclusie	333
7. Discussie	38
7.1 Beperkingen van het onderzoek.....	38
7.2 Vergelijking met Van der Hoeff (2015).....	38
7.3 Suggesties voor vervolgonderzoek.....	39
Bronnenlijst	40

1. Inleiding

New York, 2011, Madrid, 2004, Amsterdam, 2004, Londen, 2005, Toulouse, 2012, Londen, 2013, Brussel, 2014, Parijs, 2015 (2), Arras, 2015, Brussel, 2016, Istanbul, 2016, Nice, 2016. Allemaal terroristische aanslagen van de eenentwintigste eeuw, waarbij de dader een persoon was met een islamitische achtergrond. Deze aanslagen zouden volgens Van Oudenhoven (2009) een van de drie factoren zijn die polarisatie tussen moslims en niet-moslims aangewakkerd hebben. In combinatie met de hieraan voorafgaande instroom van arbeidsmigranten en hun gezin, vluchtelingen en asielzoekers vanaf de jaren zestig van de vorige eeuw, zorgen dit tot op heden nog altijd voor een continu evoluerend moslimdebat.

Volgens sommigen is dit moslimdebat het resultaat van de negatieve beeldvorming van moslims in de westerse media. Shadid (2005) stelt dat de media geen realistisch, maar een gesimplificeerd en geproblematiseerd beeld van moslims en de islam schetsen en dat moslims zwaar ondervertegenwoordigd zijn in het debat, waardoor dit beeld eenzijdig is en in stand gehouden blijft. Volgens Sageman (2008a) wil het overgrote deel van de moslims zich na een dergelijke aanslag distantiëren, maar krijgen zij het idee dat de journalisten een eenzijdig beeld verspreiden en het publiek misleiden. Shadid (Ibid.) stelt dat de berichtgeving in de media zowel direct als indirect een bijdrage levert aan de negatieve beeldvorming in de samenleving over allochtonen. Bovendien neemt de journalistiek vaak geen objectief perspectief in, maar een exclusief autochtoon perspectief (Van Dijk, 1983; in Deuze, 2003). Verder zou de media ook bijdragen aan de opdeling van de samenleving in een *ingroup* en een *outgroup*; een *wij* versus *zij* (Ghorashi, 2010). Dit gevoel wordt versterkt door de culturalisering van het debat, waarbij cultuur als verklarende factor wordt gezien en verschillen tussen culturen worden benadrukt (Maly, 2007). Verder lijkt religieus fanatisme verschuiving teweeg te brengen in de perceptie van de ‘moslimgemeenschap’, die tijdens de moord op Theo van Gogh overwegend negatief neer werden gezet in de Nederlandse media (Berger, 2007).

Kroon (2005) deed eerder onderzoek naar beeldvorming in de kranten na de moord op Theo van Gogh. Volgens hem werden moslims en de islam overwegend negatief benoemd in de Nederlandse media. Uit het onderzoek kwam naar voren dat er duidelijk sprake was van een mediahype na de moord op Van Gogh, aangezien de berichtgeving over moslims direct na de moord veel hoger was dan ervoor en erna. En dat terwijl deze periode juist interessant is, aangezien de berichtgeving intens en onsamenhangend is (Hajer & Uitermark, 2008). Daarnaast heeft de eerste verslaggeving de grootste invloed op de publieke opinie (Boomgaarden & De Vreese, 2007). Het onderwerp is erg actueel en veelbesproken in zowel de politiek als in de media, wat het maatschappelijk relevant maakt.

Dit onderzoek vormt zowel een toevoeging op, als een vergelijking met het in 2015 uitgevoerde onderzoek van der Hoeft. Van der Hoeft deed onderzoek naar de berichtgeving over moslims en de islam in zowel de informerende als de verhalende journalistieke berichtgeving op televisie een week na de aanslag op Charlie Hebdo in 2015. Door eenzelfde soort onderzoek uit te voeren na de moord op Theo van Gogh in 2004 kan blijken of er wel of geen verschuivingen in het moslimdebat hebben plaatsgevonden de afgelopen tien jaar.

“Dit is niet mijn Islam”

In dit onderzoeksrapport wordt allereerst de context in kaart gebracht, waaruit de maatschappelijke en wetenschappelijke relevantie voortkomt, evenals de centrale vraagstelling. Vervolgens worden theoretische benaderingen toegelicht en worden de deelvragen gepresenteerd. Daarna volgt het methodologisch gedeelte, worden de resultaten gepresenteerd en zullen op basis daarvan een aantal conclusies worden getrokken. Tijdens de discussie zal de gebruikte methode worden bediscussieerd en zal er een aantal suggesties voor verder onderzoek worden gegeven. Het rapport sluit af met een bronnenlijst. De bijlagen zijn opgenomen in een apart document.

2. Contextueel Kader

In dit hoofdstuk wordt de context, van waaruit de centrale vraagstelling is geformuleerd, toegelicht. Hoewel ‘moslims in West-Europa’ een breed maatschappelijk thema vormen, zullen slechts een aantal relevante aspecten hiervan worden belicht. Hierbij wordt tevens kort ingegaan op vergelijkbaar onderzoek uit 2005 en later.

2.1 Moslims in Nederland: van 1950 tot nu

Nederland heeft al sinds het koloniale tijdperk te maken met migratie, waarvan migranten met een islamitische achtergrond al zo’n 50 jaar deel uitmaken van de westerse samenleving (Berger, 2011). Rond de jaren ’60 kwam er een toename van het aantal mannelijke moslims naar Nederland om te werken. Zij lieten hun familie overkomen en er ontstond een zogenaamde moslimgemeenschap in Nederland (Maliapaard en Gijsberts, 2012). De autochtone bevolking in Nederland ging ervan uit dat deze moslims slechts tijdelijk in Nederland zouden verblijven, wat resulteerde in een positieve attitude jegens deze moslims (Harchouri en Madkouri, 2009). Vanaf de jaren ’70 ontstond er een behoefte aan voorzieningen als moskeeën en islamitische organisaties, en werd echter duidelijk dat veel van deze islamitische migranten ervoor kozen om in Nederland te blijven. In de jaren ’90 kwam de tweede generatie moslims, die de islam in Nederland wilden voortzetten en momenteel de huidige samenleving vormen. Moslims vormden meer en meer hun identiteit en hun presentatie als moslims in de samenleving werd steeds duidelijker (Harchouri en Madkouri, *Ibid.*).

Het aantal allochtonen in Nederland is de afgelopen jaren flink gestegen. Waar er in 2000 maar een klein anderhalf miljoen allochtonen waren die tot de minderhedengroep behoorden, is dit in 2015 gestegen naar meer dan drie-en-een-half miljoen allochtonen (CBS, 2015). Doordat Nederland langzaam verandert in een multiculturele samenleving, leidt dit tot discussies en een nieuwe manier van spreken in zowel het politieke als publieke debat.

2.2 Wrijving dankzij het Nieuw Realisme

In dit Nederlandse publieke debat over de multiculturele samenleving is het *nieuw realisme* geleidelijk gaan heersen. In zijn artikel ‘*Het lef om taboes te doorbreken; nieuw realisme in het Nederlandse discours over multiculturalisme*’ legt Prins (2002) uit hoe de toenemende aantrekkingskracht van een nieuw genre van spreken, het *nieuw realisme*, geleidelijk is gaan heersen. Vertegenwoordigers van dit genre, zoals Pim Fortuijn, Geert Wilders en Theo van Gogh, worden door de samenleving ervan beticht hiermee extreemrechts in de kaart te spelen. Desondanks zijn steeds meer elementen uit dit genre in het dagelijkse mediadiscours opgenomen.

De manier waarop de term ‘discours’ wordt gebruikt is behoorlijk vaag. Veelal verwijst het naar één specifieke tekst, een bepaald corpus teksten of in zijn geheel kan het begrip verwijzen naar alles wat gedurende een bepaalde periode of in een bepaalde omgeving is gezegd en geschreven (Prins, 2002). Volgens Shotter (1993; in Prins, 2002) is de taal in dit perspectief een manier van handelen waarmee we onszelf en onze wereld vormgeven. Volgens Butler (1993; in Prins, 2002) moet men wel rekening houden met de context waarin de uiting is gedaan. Het nieuw realisme wordt in het artikel van Prins (2002) beschouwd als een bepaald discursief genre, dat in de afgelopen decennia het publieke spreken heeft binnen weten te dringen. Sinds de 21e eeuw wordt de wrijving binnen de maatschappij ook steeds meer benoemd sinds de komst van het nieuw realisme.

“Dit is niet mijn Islam”

Het nieuw realisme heeft met name zijn vorm te danken aan Pim Fortuijn, die door toedoen van het nieuw realisme steeds meer aanhang kreeg. Volgens Fortuijn had men het recht te zeggen wat hij/zij dacht. Dit had volgens onder andere Theo van Gogh niets te maken met discriminatie, maar met de vrijheid van meningsuiting die geldt in Nederland. Deze nieuwe manier van spreken leidt tot scherpe onderlinge verhoudingen omtrent de integratie van de migrantengroepen in Nederland. Volgens Berger (2011) hebben we het dan ook steeds meer over ‘moslims’ in plaats van ‘Turken’, ‘Surinamers’ en ‘Marokkanen’.

2.3 Communal approach

In Nederland wordt de multiculturele samenleving al sinds de jaren ‘90 bediscussieerd (Ghorashi, 2010). Er wordt over moslims gesproken in termen van wij/zij, waardoor een kloof wordt gecreëerd tussen autochtonen en allochtonen. Veel moslims maken zich dan ook ongerust over de wrok en afkeer die hun eigen gemeenschap aan het ontwikkelen is jegens de Nederlandse bevolking. In het integratiedebat wordt bovendien van de migranten gevraagd om voor Nederland te kiezen, terwijl de meerderheid van de Turken en Marokkanen zich eerder Turks of Marokkaans voelen dan Nederlands (Phalet et al., 2000). Na de moord op Fortuyn in 2001 bleef het *nieuw realisme* populair onder de Nederlandse bevolking en moesten voornamelijk de migranten met een islamitische achtergrond het ontgelden. De mate van haat naar moslims toe is vandaag de dag nog steeds aan de orde (Ghorashi, 2010). Deze haat werd versterkt door de terroristische aanslagen van 9/11. Opnieuw werden moslims na de moord op Van Gogh in 2004 onderwerp van het gesprek, vaak in negatieve zin. De dader bleek een jonge Marokkaan van islamitische komaf te zijn, wat door de media werd opgepikt. De media schilderde de dader vervolgens af als islamitische terrorist die een rituele moord zou hebben gepleegd. Op die manier linkte de media religie, in dit geval islam, aan het migratie- en integratiedebat (Ghorashi, *Ibid.*). Gevaarlijk, aangezien hierbij geen onderscheid wordt gemaakt tussen de verschillende soorten moslims (Dommering, 2009). Er wordt in groepen gedacht en daden worden toegeschreven aan een gehele groep die onder het etiket worden gerekend. Dit wordt ook wel de *communal approach* genoemd (Dommering, 2009; Berger, 2004). Doordat er geen onderscheid wordt gemaakt tussen verschillende bevolkingsgroepen en iedereen als moslim wordt gezien en dus onder hetzelfde geloof wordt geplaatst, wordt de islam gepresenteerd als een homogene entiteit (Nobil, 2004; in Van der Kroon, 2005).

Volgens Van Oudenhoven (2009) wordt deze polarisatie aangewakkerd door een drietal factoren: De toegenomen immigratie uit islamitische landen die ongeveer één miljoen immigranten uit islamitische landen telt, de terroristische aanslagen in onder andere New York, Madrid en Londen en de oorlogen in islamitische landen, en als laatste de moord op Theo van Gogh. Bovendien worden de termen moslim(s) en islam veel vaker gebruikt dan bijvoorbeeld de term integratie. De termen moslim(s) en islam krijgen hierdoor een negatieve connotatie en de wijze waarop over moslims gesproken wordt en het beeld dat autochtonen van moslims hebben, wordt hierdoor beïnvloed.

2.4 Jihadistisch Terrorisme

Volgens de Nationaal Coördinator Terrorismebestrijding en Veiligheid is de dreiging van jihadistisch terrorisme momenteel de grootste terroristische dreiging voor zowel Nederland als andere landen (NCTV, z.d.). Jihadisme wordt gezien als een extreme politieke ideologie die gekenmerkt wordt door een streven om door middel van het voeren van een ‘heilige oorlog’ tegen alle ongelovigen te voldoen aan de als goddelijke ervaren plicht om de islam over de wereld te verspreiden (NVCTV, z.d.).

“Dit is niet mijn Islam”

De vele interactiemogelijkheden die het internet biedt, hebben ertoe geleid dat het terrorisme transformeerde en terroristen op globaal niveau konden functioneren (Sageman, 2008a).

Volgens Sageman (Ibid.) zijn deze fora aan het transformeren richting een terroristische beweging waarvan het werven van mannelijke leden – maar ook vrouwen – steeds prominenter worden. De komst van televisie en internet hebben ervoor gezorgd dat de fysieke afstand tussen geradicaliseerde moslims kleiner werd en er ruimte ontstond voor het fenomeen *homegrown terrorism*, wat inhoudt dat aanslagen beraamt en uitgevoerd kunnen worden binnen de eigen landsgrenzen (Sageman, 2008a).

2.5 De impact van de media

2.5.1 framing

Meerdere auteurs onderschrijven de impact van de media. De Boer en Brennecke (2003, geciteerd in Shadid 2005, p. 131) onderschrijven de onontkoombare media-impact die over de jaren heen alleen maar toegenomen is. Daarbij wordt de media niet alleen meer gezien als doorgeefluik, maar als medium met een veel interactievere functie (Hooghe, Swert en Walgrave, 2005). Uit onderzoek van Ruigrok (2012) blijkt dat met name actualiteitenprogramma's veel impact hebben op het discours, doordat een veelvoudigheid aan invloedrijke factoren worden gecombineerd. Ondanks dat de media niet de 'echte' waarheid vertoont, creëren ze voor het publiek wel een dergelijke imaginaire waarheid (Ibid.).

Volgens Shadid (2005) speelt de media een belangrijke rol in het moslimdebat, en vormt zij zowel direct als indirect (negatieve) beeldvorming omtrent Nederlanders met een allochtone achtergrond. Deze beeldvorming is veelal selectief en gebeurt aan de hand van framing en priming. Priming is de invloed van de agendasetting op de publieke opinie en houdt in dat bepaald beleid of thema in het voordeel van de minderheidsgroepen nauwelijks aandacht krijgt in de media. Hierdoor wordt een dominant gevoel aangereikt en het wij/zij onderscheid groter (Shadid, Ibid.). Framing heeft invloed op beeldvorming van bepaalde culturele groepen en draagt ideeën en betekenissen uit met betrekking tot deze groepen. Bepaalde gebeurtenissen, zoals (terroristische) aanslagen, kunnen de vorm van framing veranderen. Volgens Vliegthart en Roggebrand (2007) is de belangrijkste de aanslag op 9/11. Hoewel zij concluderen dat er voor deze dag een zogenaamd '*multicultural*' frame in Nederland was, dat vrij positief tegenover immigranten stond, is dit frame na 9/11 ingeruild voor het '*islam as a threat*' frame. Ook Boomgaarden & de Vreese (2007) concluderen in hun onderzoek, waarbij zowel de krant als nieuwszenders zijn betrokken, dat etnische minderheden na 9/11 overwegend vaker in verband worden gebracht met bedreiging. De Islam wordt afgeschilderd als een bedreiging voor de westerse samenleving, wat met name gevoed wordt door de media die de islam plaatst tegenover westerse idealen als vrijheid van seksualiteit en de rolverdeling tussen mannen en vrouwen.

2.5.2. Crisisberichtgeving

Crisisberichtgeving verwijst naar “de berichtgeving over een gebeurtenis of debat dat duidelijk verband houdt met het onderzoeksthema en gedurende een kortere of langere periode bijzondere media-aandacht krijgt” (Phalet en Ter Wal, 2004, pp. 2).

“Dit is niet mijn Islam”

Rond een crisis wordt er meer content (video, geschreven, digitaal) gegenereerd. Om die reden kunnen zij dan ook als omslagpunt functioneren in een discussie, met gevolgen voor de daaropvolgende routine berichtgeving op de lange termijn.

2.5.3 Diversiteit op de redactievloer

De huidige samenleving in Nederland heeft effect op de journalistiek en de vertegenwoordiging van minderheden in de media. De wijze waarop etnische minderheden in het nieuws komen zet het professionele zelfbeeld van de journalist als ‘neutrale buitenstaander’ onder druk (Deuze, 2003). Zo worden journalisten nogal eens beschuldigd van het innemen van een exclusief autochtoon perspectief (Van Dijk, 1983; in Deuze, 2003). De veronderstelling die heerst is dat een meer etnische diverse redactie gelijk staat aan meer diversiteit in de verslaggeving (Ibid.). Naast een diverse redactie schiet de media te kort in het verschaffen van een realistisch beeld van moslims en islam. Hierdoor is hun weergave gesimplificeerd, afstandelijk, geproblematiseerd en gestigmatiseerd (Shadid, 2005). Participatie van moslims in de media ontbreekt, waardoor zij hun visie niet kunnen delen met de samenleving. Toch kan hieraan getwijfeld worden. Vanwege *de burden of representation* kan er op personen met een andere etniciteit druk uitgeoefend worden middels de eigen representatie als allochtoon, of juist als Nederlander, waardoor zij dergelijke mediaverzoeken afwijzen. Het lage percentage participatie van moslims in de media zie je terug aan de representatie van etnische minderheden op journalistieke redacties (Deuze, 2003). Een landelijk journalistenonderzoek uit 2000 stelde dat 2% van de journalisten een migrantenachtergrond heeft (Deuze, 2003; in Deuze & Dimoudi, 2002). Daarnaast wordt er gesuggereerd dat journalisten in hun nieuwsbronnen sterk leunen op officiële, elitaire bronnen. Hun netwerk bestaat voornamelijk uit ‘witte’ bronnen in de overheid en het zakenleven, wat ook de deelname van minderheden uitsluit (Brants, Crone en Leurdijk, 1998; in Deuze, 2003). Onlangs heeft Matthijs Koenraad (2015) onderzoek gedaan naar de multiculturaliteit op de redactie van de Volkskrant. In Nederland is 11,7 procent van de samenleving van niet-westerse afkomst, tegenover 3% journalisten met een niet-westerse achtergrond.

2.6 Relevantie

Verschillende personen en gebeurtenissen hebben vanaf de 21ste eeuw bijgedragen aan het ontwikkelen van een veel bediscussieerd thema met betrekking tot moslims en de islam in West-Europa. Ook hebben politici als Geert Wilders en Pim Fortuyn, de aanslag op 11 september in 2001, Al Qaeda, de moord op Theo van Gogh en de twee terroristische aanslagen in Parijs in 2015, een belangrijke rol gespeeld. In combinatie met de hieraan voorafgaande instroom van arbeidsmigranten, vluchtelingen en asielzoekers vanaf de jaren zestig tot aan nu, zorgt dit tot op heden voor heftige debatten in zowel de politiek als in de media. Dit maakt dit onderzoek zowel relevant als actueel.

De overeenkomst tussen de aanslag op de redactie van Charlie Hebdo en de moord op Theo van Gogh is groot, maar niet zo zeer in de manier waarop de aanslag werd gepleegd. De vrijheid van meningsuiting, die beiden uitdroegen naar de buitenwereld, is een duidelijke overeenkomst tussen de twee aanslagen. Daarnaast is de rol van de media relevant en actueel. De media wordt gezien als voornaamste bron van kennis en ideeën en slechts weinig mensen hebben persoonlijke ervaringen met minderheden om als alternatieve informatiebron te ‘gebruiken’. Dit zorgt ervoor dat de media een unieke positie bekleedt in het beïnvloeden van het maatschappelijk debat (Van Dijk, 1991). Verschillende onderzoeken wijzen uit dat de media zich met name wat betreft minderheden vaak schuldig maakt aan bevooroordeelde berichtgeving (Fairclough, 2003; Thompson, 1995; Van Dijk, 1997; Watson, 1998).

2.6.1 Wetenschappelijke relevantie

De Nederlandse bevolking werd in het nog niet zo verre verleden als relatief tolerant gezien. Dat beeld veranderde radicaal na de aanslagen van 9/11, de opkomst van Fortuijn in 2002 en de moord op Van Gogh in 2004. Jaren na de moord op Van Gogh is door Gijsberts en Lubbers (2009) de attitude in Nederland jegens moslims onderzocht. In hun jaarrapport bevestigen zij dat de negatieve beeldvorming omtrent Nederlanders met een allochtone achtergrond met name aan het begin van de 21ste eeuw aanwezig was. Tussen 2000 en 2005 was het gevoel van dreiging het grootst, net als de stijging in ervaren etnische dreiging, wat wellicht te verklaren valt aan de terroristische aanslagen van 11 september 2001 en de moord op Van Gogh in 2004. Deze gebeurtenissen versterkten de angst voor moslimterrorisme (Ibid.). In 2005 publiceerde het *Global attitudes project* (Pew Research Center 2005; in Gijsberts en Lubbers, 2009) de bevinding dat in Nederland driekwart van de bevolking zich zorgen maakte over moslimextremisme in eigen land, terwijl in geen ander onderzocht land een meerderheid van de bevolking een negatieve opinie had over moslims. Daarnaast was de Nederlandse opinie in 2005 negatiever dan in andere onderzochte Europese landen, zoals Frankrijk, Groot-Brittannië, Spanje, Polen en Duitsland (Gijsberts en Lubbers, 2009). Dit maakt Nederland een interessant onderzoeksobject. Echter na 2005 bleek de algemene attitude weer positiever, met name onder hoogopgeleiden (Ibid.) Uit onderzoek van het Sociaal Cultureel Planbureau steeg tussen eind 2008 en begin 2009 de steun voor de multiculturele samenleving in Nederland (van der Meer et al, 2009). Uit de Amsterdamse burgermonitor van 2008 komt eveneens naar voren dat de waardering voor niet-westerse migranten in Nederland toeneemt. Met name de opinie van autochtonen over mensen met een andere nationaliteit is radicaal veranderd. Waar in 2000 de weerstand het hoogst was (53%), daalde dit in 2006 en 2008 tot 39% (Gijsberts en Lubbers, 2009). In dit licht is het interessant om te analyseren in hoeverre dit terug te zien is in de media zowel voor als na 2006/2008.

Van der Hoeff (2015) heeft zowel de informerende als verhalende journalistieke berichtgeving na de aanslag op Charlie Hebdo geanalyseerd en concludeert dat er een positieve houding is jegens islam en niet-geradicaliseerde moslims. Ook concludeert zij in haar onderzoek dat er een duidelijke verschuiving heeft plaatsgevonden met betrekking tot de in- en outgroup die de media creëert. Waar Van der Kroon (2005) de tegenstelling van wij (niet-moslims) versus zij (moslims) ondervond, ziet Van der Hoeff (2015) dat er na de aanslag op Charlie Hebdo meer onderscheid wordt gemaakt tussen groepen moslims. Zo is de ingroup veranderd van ‘wij’ niet-moslims naar ‘wij’ niet- radicale West-Europese burgers en de outgroup van ‘zij’ moslims naar ‘zij’ radicale moslims. In dit onderzoek zal onderzocht worden of er daadwerkelijk een negatievere in- en outgroup gecreëerd werd door de media na de moord op Theo van Gogh in vergelijking met de data uit 2015 van Van der Hoeff.

3.Theoretisch kader

Zoals eerder beschreven, heeft dit onderzoek als doelstelling om in kaart te brengen hoe moslim(s) en de islam geïnterviewd worden in praatprogramma's op de Nederlandse televisie na de moord op Theo van Gogh in 2004. In dit hoofdstuk wordt nader ingegaan op de theoretische benaderingen die ten grondslag liggen aan dit onderzoek. Allereerst wordt het doel van discoursonderzoek toegelicht. Vervolgens wordt er in dit hoofdstuk dieper ingegaan op de manier waarop taal wordt gebruikt in het discours, wat aansluit bij de term (macro) proposities uit de functionele pragmatiek. Tot slot wordt er afgesloten met een toelichting met betrekking tot de verschillende migrantenrollen om de positie van de geïnterviewde moslims in het discours te analyseren. Dit hoofdstuk eindigt met een algehele vraagstelling en daaruit voortvloeiende deelvragen.

3.1 Discours analytisch onderzoek

Een discours kan opgevat worden als een manier van spreken waarmee de werkelijkheid wordt gestructureerd. Deze gestructureerde waarheid is voortdurend onderhevig aan verandering, waardoor het begrip discours van zichzelf ook constructivistisch van aard is (Hoffman, 2011). Fairclough's (2003) benadering is gebaseerd op de aanname dat taal een belangrijk element vormt in het sociale leven van mensen en onlosmakelijk verbonden is met andere elementen. Taal vormt om deze reden ook een belangrijk aspect binnen sociaal onderzoek en kan worden uitgevoerd aan de hand van een discoursanalyse, welke de relatie tussen taal, macht, kennis en waarheid analyseert (Mills, 1997; geciteerd in Verthé, 2005). Discoursanalytici zijn van mening dat discoursanalyse op macroniveau bepaalt wat mensen zeggen, doen en spreken en is in het algemeen gericht op het verkrijgen van kennis over sociale werkelijkheden via discursieve praktijken die geconstrueerd worden. Daarnaast richt discoursanalyse zich op de constructie van een discours en hoe deze het karakter van vanzelfsprekendheden kunnen krijgen (Hajer en Versteeg, 2005). Omdat een discours onderhevig is aan sociale veranderingen, zijn discoursanalytici geïnteresseerd in het onderzoeken van sociale veranderingen en in hoeverre zij veranderingen in het publieke discours teweegbrengen. Dit doet men door alle geschreven en gesproken teksten over een bepaald onderwerp te bestuderen, zodat een eventuele regelmaat in de manier van spreken over een dergelijk onderwerp ontdekt kan worden (Hajer en Versteeg, 2005). Wanneer een dergelijke regelmaat gevonden is, kan men spreken van een dominant discours (Sleegers, 2007).

Er zijn vele vormen en benaderingen van discoursanalyse (Van Dijk, 1997; in Fairclough, 2003, p.2). Een belangrijke opdeling die gemaakt kan worden binnen discours analytisch onderzoek is volgens Fairclough (2003) tussen enerzijds de benaderingen die een gedetailleerde tekstanalyse uitvoeren en anderzijds benaderingen die dit niet doen. Waar de eerste groep zich vooral richt op de grammaticale aspecten, richt de tweede groep zich op het sociale aspect. Fairclough (2003) overstijgt met zijn benadering van discoursanalyse deze gemaakte scheiding en is voorstander van een combinatie van de twee benaderingen (Ibid.).

3.1.1 Kritische discoursanalyse

De ‘Critical Discours Analysis’ is een discours analytische benadering waar de combinatie van discourse op micro- en macroniveau te vinden is en waarvan onder andere Fairclough en Van Dijk vertegenwoordigers zijn (Fairclough, 2003). Deze benadering gaat verder dan het slechts beschrijven van de geconstrueerde ‘werkelijkheid’. Het ‘kritisch’ element houdt in dat men aandacht heeft voor de invloed van machtsrelaties en ideologieën op discours enerzijds en de constructieve effecten van het discours op identiteiten, sociale relaties en kennis- en geloofssystemen anderzijds (Fairclough, 1992; geciteerd in Verthé, 2005). Hoe mensen taal gebruiken is afhankelijk van diens sociale relaties, normen en conventies die gevonden zijn aan bepaalde instituties, zoals de media. Anderzijds vormen concrete discursieve praktijken deze sociale relaties, normen en conventies. Van Dijk (1995, pp. 17-18) omschrijft de kritische discourse analyse als een speciale benadering van de studie van geschreven en gesproken teksten uit de taalwetenschap. De kritische discourse focust zich volgens van Dijk (1995) op alle dimensies van discours (grammatica, fonologie, syntax, semantiek) waarbij de nadruk wordt gelegd op machtsrelaties en ongelijkheid binnen geschreven en verbale teksten.

3.2 Functionele pragmatiek

De functionele pragmatiek stelt dat taal door mensen gebruikt wordt om mee te handelen, maar ook om de werkelijkheid te construeren (Houtkoop en Koole, 2000). Daarnaast wordt taal beschouwd als een handeling, oftewel een doelgerichte activiteit tussen interacterende personen (Ehlich en Rehbein, 1993). De functionele pragmatiek reconstrueert het maatschappelijke karakter van taalhandelingen en instituties spelen hierin een belangrijke rol: zij vervullen maatschappelijke doelen en worden dus gezien als maatschappelijke apparaten (Houtkoop en Koole, 2000). De media is een voorbeeld van een dergelijke institutie, die gemeenschappelijke kennis distribueert. De gespreksdeelnemers die gebruik maken van dergelijke maatschappelijke apparaten noemen we ook wel actanten. De media als institutie zorgt voor de reproductie van informatie. Functioneel pragmatisch onderzoek vormt een interessante benadering binnen dit onderzoek, omdat het enerzijds gericht is om taalelementen, taalstructuren en taalhandelingen te verklaren en anderzijds om het maatschappelijk karakter van deze taalhandelingen te reconstrueren (Van der Hoeff, 2015).

Actantenkennis

Actanten doen inschattingen in een communicatieve situatie, welke individuele interpretaties van bepaalde delen van de werkelijkheid vormen (Van der Hoeff, 2015). Volgens Ehlich en Rehbein (1993) zijn er zeven typen actantenkennis (kennis van de gespreksdeelnemers) binnen een bepaald discours type: particuliere ervaringskennis, inschatting, beeld, sententie, maxime, patroonkennis en routinekennis. Om de structuurtypen gedetailleerd en systematisch te beschrijven hanteren Ehlich en Rehbein (1993) de volgende drie grootheden: Kenner (het subject), thema van de kennis (datgene waarover de kenner kennis bezit, in dit onderzoek aangeduid met het kernwoord) en het gekende (datgene wat de kenner over het thema weet, dat in dit onderzoek specifiek met het eigenschapswoord wordt aangeduid). ‘

Kennisstructuren

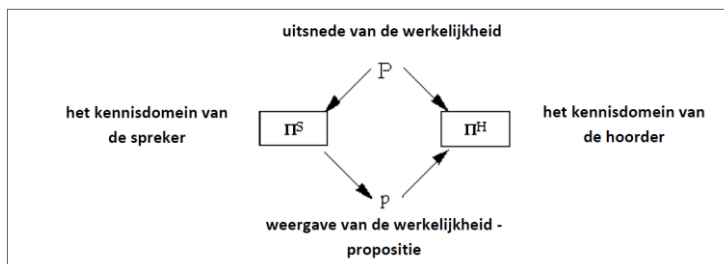
Om de mentale processen te identificeren hebben Ehlich en Rehbein (1993) de term kennisstructuur geïntroduceerd binnen de functionele pragmatiek. Met deze term proberen zij vat te krijgen op het mentale proces dat voorafgaat aan een taalhandeling. Een kennisstructuur is een systeem met een verzameling van kennis over een bepaald begrip (Ibid.).

“Dit is niet mijn Islam”

Binnen dit systeem zijn afzonderlijke kenniselementen (of eigenschappen) georganiseerd. Informatie over het structuurtype draagt bij aan de interpretatie van de kennis, zodat achterhaald kan worden om wat voor soort kennis het gaat en welke invloed dit heeft op het handelen van de actanten (El Farissi, 2008). Het is van belang om de kennisstructuur en de constitutieve elementen van kennis te analyseren. Met deze kennisstructuren proberen Ehlich en Rehbein (1993) vat te krijgen op het mentale proces dat voorafgaat aan een taalhandeling (El Farissi, 2008).

Kennisoverdracht

Bij een tekstuele representatie is er sprake van kennisoverdracht tussen actanten. Op basis van een inschatting van de hoorder verfijnt de spreker zijn weergave van de werkelijkheid in het discours en wel zodanig dat gemeenschappelijke voorkennis optimaal kan worden uitgebaat (Ten Thijs, 2003). Tijdens de kennisoverdracht kan er een zogeheten gemeenschappelijke identiteit ontstaan wanneer de spreker erin slaagt zijn/haar beschrijving van de werkelijkheid zo te verwoorden dat de hoorder deze beschrijving ook daadwerkelijk accepteert en de beoordeling die erin vervat is overneemt (Langelaar, 2009). Het proces van kennisoverdracht tussen handelende personen is door Ehlich en Rehbein (1986) uitgelegd aan de hand van P - Π - P model hieronder.

Figuur 1: P- Π -p model van de taalhandeling: kennisoverdracht (Ehlich en Rehbein, 1986 in: Langelaar, 2009, p. 19)

In bovenstaand model wordt de verandering van kennis van de hoorder beschreven. De kennis van de spreker wordt met Π^S aangegeven, die van de hoorder met Π^H . Het proportioneel gehalte van de kennis wordt met een kleine p beschreven. Het propositionele gehalte staat voor de inhoud van de bewering en heeft betrekking op een uitsnede van de werkelijkheid, welke wordt aangeduid met de hoofdletter P (Ehlich en Rehbein, 1986, in: Langelaar, 2009, pp. 15). De overgang van P naar p is een weerspiegeling van een uitsnede van de werkelijkheid en is een mentaal proces. Dit mentale proces wordt het Π - gebied genoemd. Dit gebied kan opgesplitst worden in het Π -gebied van de spreker (Π^S) en het Π -gebied van de hoorder (Π^H) (ibid.). Met dit model laten Ehlich en Rehbein (1986) zien dat de overdracht van kennis een mentaal proces is (het Π -gebied). Dit gebied bestaat uit complexe mentale structuren die een rol spelen in de weerspiegeling van de werkelijkheid. Zowel de spreker als de hoorder hebben hun eigen representatie van de werkelijkheid. Om een verandering in het Π - gebied van de hoorder (Π^H) tot stand te brengen, is het van belang dat het Π -gebied van de spreker (Π^S) en het Π -gebied van de hoorder (Π^H) overeenkomsten of parallellen met elkaar hebben. Wanneer dit het geval is, spreekt men van een geslaagde kennisoverdracht, wat betekent dat de spreker en hoorder elkaar begrijpen (Ehlich/ Rehbein, 1986, in: Langelaar, 2009, pp.15).

“Dit is niet mijn Islam”

3.3. Eigenschapswoorden

Het p - T -p model van Ehlich en Rehbein (1986) hebben het proces van kennisoverdracht tussen handelende actanten uitgelegd. Het mentale proces dat plaatsvindt in gebied T en dat vooraf gaat aan een taalhandeling, wordt ook wel een kennisstructuur genoemd (Teissier, 2014; geciteerd in During, 2015). Met de term kennisstructuren proberen Ehlich en Rehbein vat te krijgen op het mentale proces dat aan een taalhandeling voorafgaat. Om deze kennisstructuren te achterhalen, maakt men ook wel gebruik van zogenaamde *eigenschapswoorden*, waarmee de voorkennis die de hoorder of lezer heeft over een bepaald thema wordt geactiveerd (Ehlich en Rehbein, 1993). Het eigenschapswoord is een categorie die valt onder het bijvoeglijk naamwoord. Het eigenschapswoord benoemt een bijzonderheid die niet aan omstandigheden verbonden is (Elektronische ANS, 23 februari 2016). Daarnaast is het eigenschapswoord één van de categorieën die binnen het bijvoeglijk naamwoord onderscheiden wordt en dus onderscheid van andere categorieën doordat het een bijzonderheid benoemt die niet aan omstandigheden gebonden is (Ibid.). Voorbeelden van eerdere onderzoeken met de functioneel pragmatische analyse als methodologische basis zijn die van Van der Hoeft (2015), Boruta (2015) en El Farissi (2008). Zowel Boruta (Ibid.) als Van der Hoeft (Ibid.) hebben het begrip *eigenschapswoord* uitgebreid naar eigenschapsseenheid/eigenschapscluster, wat voortkwam uit de overtuiging dat relevante eigenschappen buiten beschouwing worden gelaten wanneer slechts gefocust wordt op het gebruik van een eigenschapswoord. Deze eenheden/clusters worden bepaald op basis van de volgende categorieën:

- I. **Naamwoordelijk deel van het gezegde:** een kernwoord komt als zelfstandig of bijvoeglijk naamwoord voor met een ander zelfstandig naamwoord.
- II. **Attributief gebruik van adjectief:** een kernwoord komt voor als bijvoeglijk naamwoord.
- III. **Verbaal adjectief:** een kernwoord komt in combinatie met een werkwoord voor waarvan een bijvoeglijk naamwoord gemaakt kan worden.
- IV. **Bijstellingen:** collocaties die vooral op inhoudelijk niveau op een bijschrijvende wijze iets over een kernwoord (in dit onderzoek ‘moslim(s)’ en ‘islam’) vertellen.
- V. **Bijwoordelijke bepaling:** een kernwoord komt voor als een bijwoordelijke bepaling in combinatie met een zelfstandig naamwoord dat ‘geattribueerd’ wordt.

De weergave van de werkelijkheid van de spreker, die de hoorder tijdens de interactie ontvangt, wordt ook wel een ‘propositie’ genoemd. De propositie betreft de inhoud van de taaleenheid op zinsniveau (Ten Thije, 2003). Volgens Cruse (2004) gaat het hierbij om de letterlijke betekenis van een zin. In dit onderzoek zal achterhaald worden welke kennisstructuren er van ‘moslim(s) en islam’ aanwezig zijn in Nederlandse praatprogramma’s op televisie en wordt gekeken naar de proposities van de ‘kernwoorden’ *moslim(s)*, *islam*’ en hiernaar refererende woorden aan de hand van die hieraan toegekende eigenschapswoorden. Op basis van bovenstaande is de volgende deelvraag geformuleerd:

Welke kern- en referentiewoorden worden gehanteerd in het discours na de moord op Theo van Gogh (2004) en welke eigenschapswoorden weergeven de proposities van deze kernwoorden?

3.4 Macro-proposities

Functioneel pragmatisch onderzoek wordt uitgevoerd op *zinsniveau* (microniveau) als *maatschappelijk/discoursniveau* (macroniveau). Van Dijk (1977) probeert in zijn concept een link te leggen tussen de analyse op zinsniveau (microstructuren) en discoursniveau (macrostructuren). Wanneer de microstructuren worden geïnterpreteerd, is het mogelijk op basis hiervan macrostructuren, oftewel macroproposities, te formuleren. Volgens van Dijk (Ibid.) kunnen macroproposities de globale betekenis van het discours weergeven, waarbij het ook wel als topic of thema van een discours of gesprek kan worden gezien. Ze helpen je om een discours samen te vatten en in het algemeen om informatie van een discours te gebruiken voor andere cognitieve taken (Van Dijk, Ibid). Volgens Van Dijk (1977, p. 8 t/m 16) moeten macroproposities aan bepaalde regels voldoen:

1. Generalization; ze hebben een veralgemeniseerd karakter, zolang de inhoud van de proposities behouden blijven;
2. Deletion; irrelevante informatie uit een fragment moet worden verwijderd, zolang de te onderzoeken proposities in het discours duidelijk blijven;
3. Integration; geïmpliceerde informatie, welk naar voren komt in de expliciet geformuleerde informatie, hoeft niet te worden herhaald;
4. Construction; om *integration* mogelijk te maken, is het soms nodig informatie toe te voegen die bijdraagt aan het opvullen van de ‘missing links’.

In dit onderzoek wordt gekeken welke macroproposities kunnen worden geformuleerd aan de hand van de weergegeven proposities op microniveau. Als aanvulling op het onderzoek van Van der Hoeft (2015) wordt in dit onderzoek ook onderzocht of er verschillen en/of overeenkomsten zijn tussen de geformuleerde macroproposities van Nederlanders met een migrantenachtergrond als die zonder migrantenachtergrond. De tweede deelvraag luidt dan ook als volgt:

Welke macroproposities kunnen worden geformuleerd en in hoeverre zijn er overeenkomsten en/of verschillen in de gevonden macroproposities tussen moslimsprekers en niet-moslimsprekers?

3.5 Migrantenrollen in discours

Net als in het onderzoek van Van der Hoeft (2015) worden in dit onderzoek de migrantenrollen in het discours onderzocht. Om dit te onderzoeken is het model van Koole en Ten Thije (1994) toegepast. In het identificeren van rolpatronen, is er sprake van zelf- en ander identificatie. Dit onderscheid komt onder andere naar voren in onderliggende verwachtingen ten opzichte van iemands kennis en de werkelijke kennis waarover iemand blijkt te beschikken. Ook kan er door inclusie en exclusie binnen een gesprek worden aangeduid dat een bepaalde rol wel- of niet wordt toegekend of aangenomen door actanten. Bij zelfidentificatie kiest de spreker zelf voor een bepaalde identificatie, terwijl bij ander identificatie iemand anders de persoon identificeert. Koole en Ten Thije (Ibid.) spreken van een ‘*multiple identification*’, wanneer meerdere posities worden ingenomen of toegewezen. Zo kan een spreker enerzijds beroep doen op zijn kennis van de moslimgemeenschap, bijvoorbeeld wanneer hij of zij daar lid van is, maar anderzijds ook op kennis als institutioneel expert, bijvoorbeeld als psycholoog.

“Dit is niet mijn Islam”

Koole en Ten Thije (1994) onderscheiden drie soorten discoursposities die kunnen worden toegeschreven aan of ingenomen worden door actanten, namelijk de *institutioneel expert*, de *immigrant-representant* en de *immigrant expert*. Indien iemand de positie van institutioneel expert inneemt, dan zijn ze competent in institutionele procedures en wordt er veel waarde gehecht aan de mening van de expert. Hierbij wordt de etnische achtergrond buiten beschouwing gelaten en wordt vanuit een oplossingsgerichte en professionele toon gesproken. Indien iemand de positie van immigrant-expert inneemt of toebedeeld krijgt, dan heeft iemand kennis van een specifieke immigrantengroep, namelijk waarvan diegene lid is, of van immigranten in het algemeen. Vaak komt iemands eigen identiteit naar voren. De laatste mogelijke positie die een spreker kan innemen of toebedeeld kan krijgen, is die van immigrant-representant. Hierbij positioneer je je als representant van een groep en neem je je eigen of die van de groep als uitgangspunt. Je hoeft hierbij geen status te hebben, maar kunt wel een belangrijke mening verkondigen of mensen aanzetten tot een daad.

Dit onderzoek dat door Koole en Ten Thije is uitgevoerd, is gebaseerd op teamdiscussies. In dit onderzoek is niet interactie met of tussen ‘cliënten’ onderzocht, waardoor de positie van immigrant expert alleen door ander-identificatie tot stand kwam en de positie van immigrant-representant slechts door zelfidentificatie. Daarnaast blijkt uit hun onderzoek dat de rol van ‘institutioneel-expert’ slechts toegeschreven wordt aan autochtone Nederlanders, terwijl deze rol in dit onderzoek tevens is gevonden bij Nederlanders met een migrantenachtergrond. De derde deelvraag luidt als volgt:

Hoe zijn de moslims vertegenwoordigd in het discours, welk discours nemen zij in en welke discoursrol(len) vervullen zij?

3.6. Verschuiving in het discours

Uit onderzoek van het Sociaal Cultureel Planbureau steeg tussen eind 2008 en begin 2009 de steun voor de multiculturele samenleving in Nederland (van der Meer et al, 2009). Uit de Amsterdamse burgermonitor van 2008 komt eveneens naar voren dat de waardering voor niet-westerse migranten in Nederland toeneemt. In dit licht is het interessant om te analyseren in hoeverre dit terug te zien is in verhalende berichtgeving in de media. In dit onderzoek wordt gekeken of er daadwerkelijk een negatievere in- en outgroup gecreëerd is door de media na de dood op Theo van Gogh in vergelijking met de data uit 2015 van Van der Hoeff. De vierde deelvraag luidt dan ook:

Is er na 2004 een positieve verschuiving zichtbaar omtrent de beeldvorming van moslim(s) en islam in praatprogramma's vergeleken met het recente onderzoek van Van der Hoeff (2015)?

“Dit is niet mijn Islam”

3.7 Vraagstelling

Op basis van de hierboven beschreven theorieën over de beeldvorming, discousserollen en de functionele pragmatiek luidt de hoofdvraag van dit onderzoek als volgt:

“Hoe worden moslims gepositioneerd in de verhalende journalistieke berichtgeving op TV na de moord op Theo van Gogh in 2004 op het gebied van de (macro)proposities van de woorden ‘moslim(s)’ en ‘islam’ en het aantal geïnterviewde moslims en hun discoursrol.”

4. Methodologie

In dit hoofdstuk wordt de gebruikte methode nader toegelicht. Om de onderzoeks- en deelvragen te beantwoorden, is gebruik gemaakt van een corpus dat bestaat uit een verzameling van gesproken berichtgeving op televisie in de eerste week na de moord op Theo van Gogh. In paragraaf 4.1 wordt ingegaan op het gekozen onderzoeksmateriaal en het deelcorpus. In paragraaf 4.2 worden de analysemodellen besproken, waarna deze worden opgesplitst in drie delen, namelijk de kern- en eigenschapswoorden, de macroproposities en de discousserollen van de moslimsprekers.

4.1 Onderzoeksmateriaal

Het onderzochte corpus bestaat uit alle schriftelijke verwerkte fragmenten uit alle Nederlandse praatprogramma's waarin de moord op Theo van Gogh wordt besproken. Alle Nederlandse actualiteiten praatprogramma's zijn hierbij onderzocht om een zo breed mogelijk discours te onderzoeken. Daarnaast zijn ze geselecteerd op basis van hun aard, namelijk nieuws en actualiteiten moeten centraal staan en ze moeten een volwassen publiek aanspreken. Het materiaal is verzameld in het Beeld en Geluid museum in Hilversum en betreft de periode van 2 t/m 9 november 2004. Per programma is er binnen de aangegeven periode gekeken naar de uitzendingen en fragmenten waarin de gebeurtenis werd besproken. De fragmenten waarin de kernwoorden 'moslims' en 'islam' voorkwamen, zijn uitgetypt in Word en verwerkt in een analyseschema.

4.1.1 Geanalyseerde televisieprogramma's

Zes verschillende discussieprogramma's¹ zijn opgenomen in dit onderzoek en kort omschreven aan de hand van de omschrijving op hun website (bijlage 1, p. 3). De volgende televisieprogramma's zijn in dit onderzoek geanalyseerd:

Programma	Omschrijving
B&W Tijdstip: 19.30 uur Zendtijd: Dagelijks, variërend	Dagelijks praatprogramma met gasten en publiek, gepresenteerd door Barend en Paul Witteman.
Barend & Van Dorp Tijdstip: Dagelijks om 22.50 uur Zendtijd: +- 60 min	Dagelijks discussieprogramma dat in handen was van Frits Barend en Henk van Dorp.
Buitenhof Tijdstip: Wekelijks om 12.10 Zendtijd: 55 min	Wekelijks discussieprogramma met interviews, opinies en debatten over de ontwikkelingen in de Nederlandse politiek.
Netwerk Tijdstip: Dinsdag t/m vrijdag om 20.50 uur Zendtijd: 50 min	Netwerk is de naam van een voormalige actualiteitenrubriek op de Nederlandse Publieke Omroep. Netwerk maakte geruchtmakende scoops en richtte zich op de onderzoeksjournalistiek.
STAND.NL Tijdstip: Dagelijks, variërend Zendtijd: variërend	Stand.nl is van oorsprong een Nederlands radioprogramma en was vanaf oktober 2004 ook tijdelijk op televisie. In Stand.nl wordt dagelijks een actuele kwestie met een actuele stelling of these aan de orde gesteld.

¹ De complete omschrijving van de programma's is opgenomen in bijlage 1.

“Dit is niet mijn Islam”

Twee Vandaag

Tijdstip: variërend, dagelijks

Zendtijd: 24 min

Twee Vandaag was een televisieprogramma die probeerde de actualiteit voor een zo breed mogelijk publiek te ontvouwen.

Tabel 1: De zes geanalyseerde nieuws- en actualiteitenprogramma's

4.1.2 Deelcorpus

In onderstaande schema is per praatprogramma weergegeven op welke dagen de aanslagen de moord op Theo van Gogh is besproken en hoeveel uur hiervan is geanalyseerd op de kernwoorden 'moslim(s)', 'islam' en hieraan refererende woorden. De hoeveelheid zendtijd per programma is per programma bij elkaar opgeteld. Het is een exacte weergave van het aantal minuten waarin het daadwerkelijk ging over de moord.

Programma	Data in 2004	Totale onderzochte zendtijd
B&W	2 t/m 5 en 8, 9 november	146 min
Barend & Van Dorp	2 t/m 5 en 8, 9 november	328 min
Buitenhof	7 november	54 min
Netwerk	2 t/m 5 en 7 t/m 9 november	206 min
STAND.nl	2 en 3 november	71 min
Twee Vandaag	2 t/m 5 en 8, 9 november	255 min

Tabel 2: deelcorpus praatprogramma's

N= 18 uur en 1 minuut

4.2 De analysemodellen

In deze thesis wordt onderzoek gedaan naar kern- en eigenschapswoorden, macroproposities en discourserollen. Middels een corpusanalyse van Nederlandse praatprogramma's waarin de moord op Theo van Gogh werd besproken tot een week na de moord, is gepoogd om (een deel van) de actantenkennis met betrekking tot de kernwoorden 'moslim(s)' en 'islam' aan de oppervlakte te brengen. In totaal is er circa 18 uur aan materiaal geanalyseerd. Tijdens het analyseren zijn er 292 fragmenten geanalyseerd. Niet alle tekstfragmenten zijn bruikbaar geweest voor de totstandkoming van de macroproposities. Van de 292 tekstfragmenten zijn 248 fragmenten geanalyseerd met betrekking tot het formuleren van de macroproposities.

4.2.1 Kern- en eigenschapswoorden

In dit onderzoek is allereerst gekeken naar de propositionele inhoud van de kernwoorden 'moslim(s)' en 'islam' op zinsniveau. Hiervoor is, in navolging van onder andere el Farissi (2008) en Elsinger (2013), het eigenschapswoord bestudeerd als taalelement waarin actantenkennis naar voren komt.

Van Gorp e.a. (2005, zoals geciteerd in Elsinger, 2013, p. 32) noemen de inhoudsanalyse, welke ook el Farissi (2008) als methode heeft gebruikt, een goede methode om een beeld in de media te ontleden zodat een bepaald verschijnsel in geschreven of gesproken tekst geregistreerd en geordend kan worden. Door de Algemene Nederlandse Spraakkunst (2001) wordt gesteld dat het eigenschapswoord een categorie is binnen het adjectief, welke een fysische/zintuigelijke typische of door redenering afgeleide eigenschap aanduidt. Deze woorden vormen veelal een cluster van woorden, waardoor er liever gesproken kan worden van een eigenschapscluster.

Naast dat deze woorden vaak een cluster vormen, bevat een eigenschapswoord veelal relevante eigenschappen die in dezelfde zin voorkomen.

“Dit is niet mijn Islam”

Een voorbeeld van een eigenschapscluster is “*overgrote deel die geen moslimextremist is*”. Het woord extremist als eigenschapswoord zou de lading van het kernwoord niet dekken, aangezien er in dit voorbeeld wordt uitgelegd dat er juist meer moslims zijn die géén extremist zijn.

Van der Hoeft (2015) heeft bovenstaande verwerkt in de volgende werkdefinitie van het eigenschapswoord:

“Een eigenschapswoord komt naar voren in de vorm van adjectieve bepalingen, maar tevens in samengestelde woordclusters en omschrijvingen, waaruit een structureel of situationeel kenmerk, een gesteldheid of hoedanigheid met betrekking tot het kern- of referentiewoord blijkt.”

Om deze werkdefinitie wat tastbaarder te maken, worden hieronder een aantal concrete voorbeelden gegeven van verschillende eigenschapswoorden, zoals deze in de analyse naar voren zijn gekomen. Alle eigenschapswoorden zijn in vijf categorieën opgesplitst. De kernwoorden zijn dikgedrukt en de eigenschapswoorden- of clusters zijn schuin gedrukt.

1. Attributief adjectief: Het eigenschapswoord staat voor het kernwoord, waarbij het eigenschapswoord als bijvoeglijk naamwoord dient. Dit bijvoeglijk naamwoord zegt vervolgens iets over het zelfstandig naamwoord, oftewel het kernwoord.
Voorbeeld: ““Hetzelfde beeld zie je voortdurend voorkomen waar dan ook ter wereld als je het hebt over *radicale moslimgroepen*.”
2. Predicatief adjectief: Het eigenschapswoord staat na het kernwoord, waarbij het eigenschapswoord als bijvoeglijk naamwoord dient. Dit bijvoeglijk naamwoord zegt iets over het zelfstandig naamwoord, oftewel het kernwoord.
Voorbeeld: “Bijvoorbeeld door jongeren erop te wijzen dat de *islam een individuele godsdienst is* en dat er een relatie is tussen een individu en Allah in dit geval. En wat men ook zegt over de islam, ja dat zou mij verder een rotzorg wezen.”
3. Samenstellingen: Het eigenschapswoord staat direct voor het kernwoord, waardoor het samen met het kernwoord één woord vormt.
Voorbeeld: “De AIVD is in de afgelopen vijf jaar verdubbeld, en dat is met name gericht op het in de gaten houden van het *moslimextremisme*.”
4. Spreekwoord en vaste uitdrukkingen: Het eigenschapswoord is in dit geval een spreekwoord of vaste uitdrukking en bestaat dus uit een cluster.

Voorbeeld spreekwoord: “Dat idiote moet vanuit de *moslimgemeenschap* gewoon *duidelijk aan de kaak worden gesteld en uitgestoten*.”

Voorbeeld vaste uitdrukking: “Maar ik denk dat als je *moslims geitenneukers noemt* of de profeet geitenneuker noemt, dat doet moslims net zoveel zeer.”

“Dit is niet mijn Islam”

5. Combinatie: Eigenschapswoorden komen soms zo voor, dat ze een combinatie van categorieën vormen in een tekstfragment. Hieronder de samenstelling van een attributief adjectief met een samenstelling.

Voorbeeld van een combinatie: “Hetzelfde beeld zie je voortdurend voorkomen waar dan ook ter wereld als je het hebt over *radicale moslimgroepen*.”

Uitleg: In dit voorbeeld is ‘moslim’ het kernwoord en groepen en radicale de eigenschapswoorden, waarbij ‘radicale’ het attributief adjectief vormt en ‘groepen’ de samenstelling.

Naast kernwoorden worden ook alle referentiewoorden meegenomen, oftewel de woorden die naar de kernwoorden refereren. Deze referentiewoorden zijn gerelateerd aan de kernwoorden. In het geval van het kernwoord ‘moslim(s)’ zijn ook referentiewoorden meegenomen die een groepsvorm aangeven, zoals (moslim) gemeenschap. Bij het kernwoord ‘islam’ zijn ook kernwoorden meegenomen die betrekking hebben op ‘islam’ als religie, zoals het referentiewoord ‘islamitisch geloof’ en ‘islamisme’. Om zowel mijn samengestelde eigenschapsclusters als macroproposities te controleren, hebben drie verschillende studenten 20% van de kern- en referentiewoorden als de geformuleerde macroproposities en categorieën gecontroleerd. Naar aanleiding van hun feedback, zijn sommige clusters gewijzigd, macroproposities aangescherpt en categorieën aangepast.

Het onderzoek is als volgt uitgevoerd. Het materiaal is beluisterd, waarna volledige relevante content rondom het kern- of referentiewoord uitgeschreven is. Vervolgens is gekeken naar het eigenschapswoord- of cluster die betekenis kon geven aan het kernwoord. Soms, maar niet in alle gevallen, staat het eigenschapswoord- of cluster niet direct vóór of achter het kern- of referentiewoord. Ook komt het voor dat het woord dat voor het kern- of referentiewoord staat geen betekenis geeft, zoals ‘een aantal’. In dat geval is het woord niet meegenomen in de analyse. Tabel 3 geeft een overzicht weer van een aantal voorbeelden uit het deelcorpus. De rechterkolom geeft in het dikgedrukt de categorie van de macropropositie aan, met daaronder schuingedrukt de macropropositie.

Tekstfragment	Kern- of referentiewoord	Eigenschapswoord- of eenheid (propositie)
“Er is een probleem binnen een vredelievend geloof, daar ga ik vanuit, de islam. Er is een probleem en die moet keihard aangepakt worden.”	Islam	Vredelievend geloof
“Het is niet te tolereren vanuit de islamitische gemeenschap ook al is hij een moslim of geen moslim. Het is überhaupt niet te tolereren dat hij die dingen heeft kunnen doen ook vanuit een geloof waar ik ook aanhanger van ben.”	Islamitische gemeenschap / Moslim (2)	Niet te tolereren / geen
“Maar zie jij dan geen enkel verband tussen de fundamentalistische islam en deze moord?”	Islam	Fundamentalistische

Tabel 3: Een voorbeeld uit het deelcorpus waar het tekstfragment op microniveau is geanalyseerd.

“Dit is niet mijn Islam”

4.2.2 *Macroproposities*

Uit het 18-uur durende hoofdcorpus zijn 248 fragmenten opgenomen in dit deelcorpus. Middels het analyseren van de kern- en referentiewoorden tezamen met de eigenschapswoorden- of clusters, is er gekeken of er patronen in de data te ontdekken waren, zodat tekstfragmenten onder dezelfde categorie geschaard konden worden. Door het grote aantal aan macroproposities, bleek er veel variatie binnen de categorieën te zijn. Er is om die reden gekozen om hoofdthema's, met daaronder geschaarde macroproposities, te formuleren. Alle tekstfragmenten zijn vervolgens per categorie gefragmenteerd. De samenvattingen die gemaakt zijn op basis van de context, zijn zowel door de onderzoekster als drie medestudenten onderzocht. Deze drie extra beoordelaars hebben 20% van de data onderzocht en zowel de thema's als macroproposities doorlopen. Vervolgens hebben zij in het document aangegeven in hoeverre zij het eens waren met de door de onderzoekster gevormde macroproposities en thema's. In totaal waren er 9 fragmenten waarbij het niet geheel duidelijk was tot welke categorie het fragment gerekend kon worden. Om deze zinnen tot een categorie te kunnen rekenen, is ervoor gekozen om nogmaals het fragment terug te beluisteren. Hieronder wordt een voorbeeld gegeven van een dergelijk fragment, dat na de extra beoordeling opnieuw is ingedeeld.

Fragment: “Het is niet te tolereren vanuit de islamitische gemeenschap, ook al is hij een moslim of geen moslim.”

Extra context: “Het is überhaupt niet te tolereren dat hij die dingen heeft kunnen doen ook vanuit het geloof waar ik ook aanhanger van ben.”

Macropropositie: Niet de religie maar de daad moet centraal staan en afgekeurd worden.

4.2.3 *Analyse van geïnterviewde moslimsprekers en hun discousserol*

Naast kern/referentiewoorden en eigenschapswoorden/clusters, wordt in dit onderzoek tevens gekeken naar het aantal geïnterviewde moslims, hun achtergrond en de rol die zij vervullen in het onderzochte discours. Voor deze invalshoek is gekozen naar aanleiding van eerder onderzoek naar de ondervertegenwoordiging van, en negatieve attitude jegens, moslims in de media (Shadid, 2005). Om dit te onderzoeken is het model van Koole en Ten Thije (1994) toegepast, om zo onderscheid te kunnen maken tussen de drie discousserollen, genaamd: de institutioneel expert, de immigrant-representant en de immigrant expert. In het onderzoek van Koole en Ten Thije (Ibid.) wordt dit model toegepast op immigranten. In dit onderzoek wordt specifiek gekeken naar de rol die moslims toegewezen krijgen en aannemen tijdens het tafelgesprek. Uit het onderzoek van Koole en Ten Thije (1994) blijkt dat de rol van 'institutioneel-expert' slechts toegeschreven wordt aan autochtone Nederlanders, terwijl deze rol in dit onderzoek tevens is gevonden bij Nederlanders met een migrantenachtergrond. Moslimsprekers waarvan de (culturele en/of religieuze) achtergrond niet duidelijk werd vermeld door de presentator, zijn naderhand op internet opgezocht. De rolwisseling tussen geïnterviewde en interviewer is opgenomen in Word en schematisch verwerkt ter analyse.

Om de verhouding tussen geïnterviewden met een moslimachtergrond en niet-moslims te bepalen, zijn alle sprekers uit het deelcorpus geanalyseerd en in een tabel opgenomen waarin zowel naam, positie en etnische achtergrond is vermeld (Bijlage 5, p.16) Vervolgens is gekeken naar de verhouding tussen moslims en niet-moslimsprekers in het debat. Tabel 4 en 5 zijn voorbeelden van de manier waarop tekstfragmenten schematisch zijn verwerkt en discousserollen zijn herkend. De rest van de tekstfragmenten zijn opgenomen in bijlage 6 (p. 31).

“Dit is niet mijn Islam”

Spreker: Ayhan Tonca

Positie: Contactorgaan Moslims en Overheid

Etnische achtergrond: Turks

Tekstfragment	Discourserol
<p>Identificatie door anderen</p> <p>1) “Heeft u een oproep gedaan om naar de Dam te gaan of heeft u overwogen om naar de Dam te gaan?”</p> <p>2) “Ziet u dit probleem meneer Tonca?”</p> <p>3): “En wat is daarin uw taak?”</p>	<p>Ayan Tonca wordt door de presentator gewezen op het feit dat meneer Tonca in de positie is om anderen aan te zetten tot actie vanuit zijn institutionele achtergrond. Daarnaast wordt hem gevraagd naar zijn professionele mening hieromtrent en wat zijn verantwoordelijkheid is vanuit zijn professionele positie.</p> <p>Ook wordt zijn etnische achtergrond geïntroduceerd door te vragen of hij zelf naar de Dam gaat, om zijn afkeer te tonen. De presentator identificeert hem zowel als <i>institutioneel-expert</i> als <i>immigrant-expert</i>.</p>
<p>Zelfidentificatie</p> <p>4) “Een delegatie van ons is daar op de Dam ook samen met de minister.”</p> <p>5) “Ik onderken het ook en ik distantieer me en velen met mij dat je dit soort zaken met name ook in deze tijd in de Ramadan maand, dat je vanuit je geloof überhaupt met dit soort dingen kan doen. Dat kan niet. Dat kan überhaupt niet! Het kan geen moslim geweest zijn, die belijdend moslim geweest is. [...] Ik verdedig het überhaupt niet.”</p> <p>6) “Er is heel duidelijk een stroming in een moslimland als Nederland, binnen moslimgemeenschappen die extremistische opvattingen hebben. En dat is een strijd die we met elkaar moeten aangaan. En ik, als moslim, vind ook degene die dat als moslim gedaan heeft dat die ook keihard aangepakt moet worden vanuit de moslimgemeenschap maar ook vanuit de samenleving. Het is niet te tolereren vanuit de islamitische gemeenschap ook al is hij een moslim of geen moslim. Het is überhaupt niet te tolereren dat hij dit soort dingen heeft kunnen doen ook vanuit het geloof waar ik ook aanhanger van ben.”</p> <p>7) “Dat stelt ook eisen aan de moslimgemeenschap. Dat stelt ook dat wij als moslimgemeenschap heel nadrukkelijk en ik neem daar ook afstand van. Van</p>	<p>In fragment 3 neemt Tonca de toegewezen rol van <i>institutioneel-expert</i> aan door aan te geven wat hij vanuit zijn rol gedaan heeft. Daarnaast gebruikt hij het woord ons, waarmee hij zich beroept op het Contactorgaan, de institutie. Dit doet hij ook in fragment 7, door aan te geven dat hij het als zijn taak ziet om groepen moslims te overtuigen van het feit dat zij van zich moeten laten horen.</p> <p>Wanneer Tonca om zijn mening wordt gevraagd omtrent de moslimproblematiek, reageert hij vanuit zijn rol als <i>immigrant-expert</i>. Hij spreekt niet namens een groep, maar namens zichzelf en daarnaast beroept hij zich op het feit dat hij kennis heeft van de islam. Dit doet hij ook in fragment 4, waarbij hij zichzelf beroept op kennis van de groep maar ook zichzelf positioneert als moslim, ‘aanhanger van een geloof waar ik ook aanhanger van ben’. Hier neemt hij zowel de rol in van <i>immigrant-expert</i> als <i>immigrant-representant</i>.</p>

“Dit is niet mijn Islam”

<p>elke extremist in dit land.”</p> <p>8) “Mijn taak is in ieder geval dat de overgrote meerderheid die geen moslimextremist is om daar in ieder geval voor aan te geven dat ook die groep mensen nu een stem heeft en die stem laat horen. Wij distantiëren ons van elke extremistische uitingen van elke extremist in dit land dan ook. Het is niet alleen maar een gevaar voor de samenleving, maar voor de moslims zelf ook.”</p>	
---	--

Tabel 4: Voorbeeld van de discoursrollen

Naam: Salah Sidali

Positie: psychiater

Etnische afkomst: Marokkaans

Tekstfragment	Discourserol
<p>Identificatie door anderen</p> <p>1) “Maar dan bent u psychiater, kunt u mij eens uitleggen wat er dan gebeurd in het hoofd a la Mohammed B. dat hij al die stappen wel neemt en uiteindelijk grijpt naar het wapen. “</p> <p>2) “Ik vraag het even aan u als psychiater en als Marokkaan”.</p>	<p>In fragment 1 wordt de geïnterviewde om zijn institutionele kennis gevraagd, namelijk als psychiater. In fragment 2 wordt hem ook om zijn mening gevraagd als Marokkaan. Zowel de rol van <i>institutioneel-expert</i> als <i>immigrant-representant</i> worden hem toegewezen.</p>
<p>Zelfidentificatie</p> <p>3) “Ik denk dat sowieso het justitieonderzoek nog moet komen en dat zal denk ik heel veel gaan zeggen ook.”</p> <p>4) “Als ik zo hoor wat mensen hier zeggen, het overlijden van zijn moeder, geen aansluiting vinden bij een bepaalde groep, afgewezen voelen, juist wel bij de fundamentalisten geaccepteerd worden en warmte kunnen vinden. Die jongen kan daardoor doordraven en tot zo’n daad komen.”</p>	<p>Zowel in fragment 3 als 4 neemt de geïnterviewde slechts de rol van <i>institutioneel-expert</i> aan, door te reageren op de vragen van de presentator vanuit zijn professie als psychiater.</p>

Tabel 5: Voorbeeld van de discoursrollen

5. Resultaten

Dit hoofdstuk gaat in op de vier deelvragen die in het theoretisch kader zijn geformuleerd. In totaal is circa 18 uur aan materiaal geanalyseerd en op basis van de kern- en referentiewoorden zijn er 292 tekstfragmenten uitgeschreven. In paragraaf 5.1 worden de proposities van de kern- en referentiewoorden aan de hand van eigenschapswoorden schematisch weergegeven. Vervolgens worden in paragraaf 5.2 de in het discours naar voren gekomen macroproposities, voortgekomen uit de propositionele inhoud van de kernwoorden, in een taartdiagram gepresenteerd. Hierbij is ook geanalyseerd in hoeverre deze macroproposities werden gevonden bij Nederlanders zonder migrantenachtergrond ten opzichte van moslimsprekers. In paragraaf 5.3 is het aandeel aan moslimsprekers in het onderzochte discours opgenomen, hun discoursrol(len) en tevens hun naar voren gekomen macroproposities.

Omdat de volledige analysetabellen van de proposities te veel plek in beslag zouden nemen in dit rapport is slechts een deel ervan als voorbeeld opgenomen. De overige bijlagen zijn te vinden in het bijgevoegde document.

5.1 Proposities van de kern- en referentiewoorden

Onderstaande tabellen zijn gebaseerd op de 292 tekstfragmenten uit de praatprogramma's waarin de kernwoorden 'moslim(s)' of 'islam' werden genoemd. Aan de linkerzijde van de tabel zijn de kern- en referentiewoorden omschreven en aan de rechterzijde de eigenschapswoorden en/of eenheden die zijn toegeschreven aan de kern- en referentiewoorden. Wanneer bepaalde eigenschapswoorden- of eenheden meerdere keren naar voren kwamen, is dit achter het eigenschapswoord/eenheid gezet tussen haakjes. De eerste tabel heeft betrekking op het kernwoord 'moslim(s)' en de tweede tabel op 'islam'. Vanwege de grootte, is de volledige lijst opgenomen in bijlage 2 en 3. In dit hoofdstuk worden slechts de meest genoemde eigenschapswoorden/clusters gepresenteerd.

5.1.1 Kern- en referentiewoorden met betrekking tot 'moslim(s)'

In de zes praatprogramma's is in de onderzochte periode het kernwoord 'moslim(s)' of referentiewoord in totaal 287 keer genoemd. Tabel 6 laat zien dat het kernwoord moslims(e) het meest voorkwam, met 97 keer, gevolgd door 'moslim' met 78 keer. De eigenschapswoorden/clusters die het meest voorkwamen zijn: wereld, vrouw, in Nederland en terreur.

Kern- en referentiewoorden m.b.t. 'moslim(s)' (287)	Eigenschapswoord- en eenheden m.b.t. 'moslim(s)'
Moslims(e) (97)	Wereld (7)
Moslim (78)	Vrouw (8)
Islamitisch(e) (52)	In Nederland (7)
Moslimgemeenschap(pen) (17)	Terreur (6)
Islamiet(en) (19)	Cultuur/culturen (6)
Islamitische gemeenschap(pen) (12)	Extremisme (6)
Moslim broederschap groepen	Praktiserend (5)
Islamitische groepen	Land (en) (5)
Islamitische groeperingen	Niet- (4)
Islamitische mensen	Geitenneukers (4)
Moslimbevolking	Organisatie(s) (3)

“Dit is niet mijn Islam”

Moslimgroepen	Kledij (3)
Mohammedanen	Terrorisme (3)
	School (3)
	Achtergrond (3)
	Geen (2)
	Tegenover elkaar komen te staan (2)
	Hoek (2)
	Fundamentalisme (2)
	Terroristen (2)
	Groetten elkaar met ‘Assalaamoe Aaikoem, vrede zij met u (2)
	Die het goed bedoelen (2)
	Debat (2)

Tabel 6: Kern- en eigenschapswoorden ‘moslim(s)’ in praatprogramma’s

5.1.2 Kern- en referentiewoorden met betrekking tot ‘islam’.

In tabel X is te zien dat het kernwoord ‘islam’ tezamen met de gevonden referentiewoorden in totaal 103 keer is genoemd. De meest voorkomende eigenschapswoorden zijn: ‘politieke’; ‘radicaal/radicale’ en ‘fundamentalistische’.

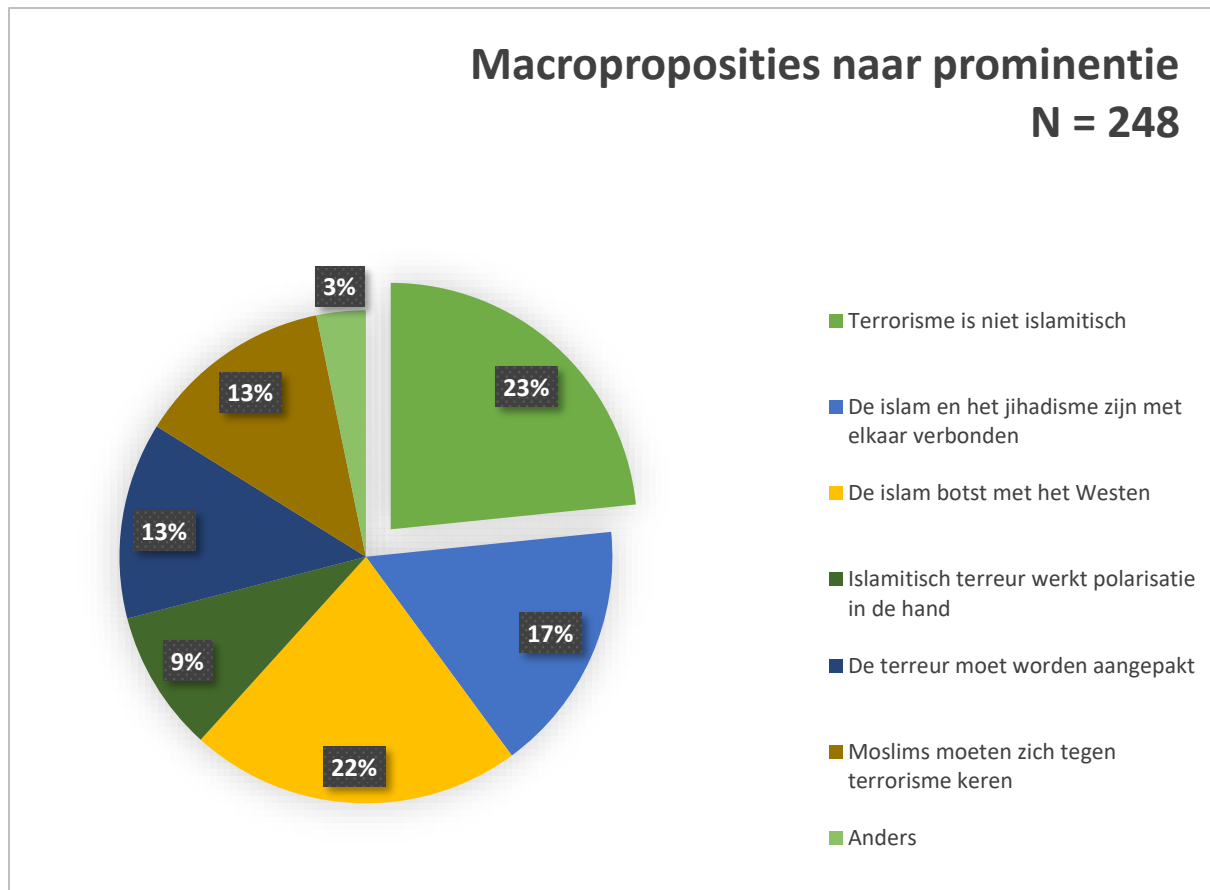
Kern- en referentiewoorden m.b.t. ‘islam’ (103)	Eigenschapswoord- en eenheden m.b.t. ‘islam’
Islam (96x)	Politieke (5)
Islamitische geloof (3)	Radicaal/radicale (5)
Islamisme (2)	Fundamentalistische (3)
Islamologie	In naam van (3)
Islam geloof	Kritiek hebben op (2)
	Vijanden van (2)
	Zwart maken (2)

Tabel 7: Kern- en eigenschapswoorden ‘islam’ in praatprogramma’s

5.2 Macroproposities van de kernwoorden ‘moslim’ en ‘islam’

Om de macroproposities te formuleren, is 18 uur materiaal geanalyseerd na de moord op Theo van Gogh. Hieruit zijn 292 fragmenten geselecteerd waarin de kernwoorden ‘moslim(s)’ en/of ‘islam’ voorkwamen. Vervolgens zijn van de fragmenten samenvattingen gemaakt om op deze manier patronen in de data te kunnen vinden. Wanneer samenvattingen meerdere keren voorkwamen, zijn deze in categorieën geplaatst.

In figuur 2 zijn de macroproposities opgenomen die in het deelcorpus voorkwamen. In percentages is weergegeven hoe vaak deze macropropositie (categorie) voorkwam in het corpus. Het totaal aan macroproposities dat in dit corpus voorkomt, is 248. De macropropositie die het meest voorkwam met 58 tekstfragmenten is ‘*Terrorisme is niet islamitisch*’, gevolgd door ‘*De islam botst met het Westen*’, met 54 fragmenten. Daaropvolgend komen de volgende macroproposities het duidelijkst naar voren: ‘*De islam en het jihadisme zijn met elkaar verbonden*’, ‘*Moslims moeten zich tegen terrorisme keren*’ en ‘*De terreur moet worden aangepakt*’. Als minst dominant, maar alsnog opvallend, komt de macropropositie ‘*Islamitisch terreur werkt polarisatie in de hand*’ naar voren. Acht fragmenten konden niet worden ingedeeld, zij vormen de categorie ‘anders’.

Figuur 2: macroproposities naar prominentie

Aangezien bovenstaande categorieën in figuur 2 breed zijn geformuleerd en er binnen de categorieën sprake is van diversiteit, is ervoor gekozen om de categorieën in te delen in subcategorieën. Op deze manier kan per categorie specifieker worden gekeken welke macroproposities hierin voorkomen. Van de 6 macroproposities zijn in totaal 28 subcategorieën opgesteld. In tabel 8 is per categorie te zien welke subcategorieën hieruit zijn ontstaan en hoe vaak ze voorkwamen.

Macroproposities categorieën	Totaal %	Subcategorieën	Totaal %
Terrorisme is niet islamitisch	58 (23%)	- Niet de religie maar de daad moet centraal staan en afgekeurd worden	5 (9%)
		- Door de moord worden moslims en terrorisme met elkaar in verband gebracht	8 (14%)
		- Een praktiserend moslim is niet automatisch een radicale moslim	7 (12%)
		- Dit geweld heeft niets met de islam te maken	13 (22%)
		- Mohammed B. heeft misbruik gemaakt van de islam en waar zij voor staat	8 (14%)
		- Ook moslims zijn doelwit van terreur	9 (15%)
		- Moslims zijn niet verantwoordelijk voor de daden van terroristen	8 (14%)
		De islam en het jihadisme zijn met elkaar verbonden	41 (17%)
		- Radicalisatie binnen de islam staat al langere tijd ter discussie	16 (39%)
			19 (46%)

		- Onder moslims, binnen de islam, bevindt zich een dreigende, radicale stroming	
De islam botst met het Westen	54 (22%)	- Moslims ervaren de uitingen van Theo van Gogh als kwetsend - Er zitten grenzen aan de vrijheid van meningsuiting - De Islamitische normen en waarden zijn moeilijk te vereenzelvigen met de westerse - Modernisering van de islam is nodig om terrorisme uit te bannen - De islam vormt een gevaar voor de Nederlandse identiteit - Terrorisme vormt een bedreiging voor hen die genieten van het vrije woord	6 (11%) 5 (9%) 9 (17%) 12 (22%) 10 (19%) 12 (22%)
Islamitisch terreur werkt polarisatie in de hand	23 (9%)	- De verhouding tussen moslims en niet-moslims is door de moord op scherp gezet - Het moslimfundamentalisme verdeelt de samenleving in zij die moslim zijn en zij die dit niet zijn	10 (43%) 13 (57%)
De terreur moet worden aangepakt	32 (13%)	- Binnen de islam is een probleem ontstaan dat aangepakt moet worden - Er is onvoldoende toezicht op het moslimextremisme in Nederland om het een halt toe te roepen - Nederland moet meer actie ondernemen om de veiligheid van de burgers garant te kunnen stellen - Het Westen loopt achter op Islamitische landen als het gaat om het uitvoeren van een interne controle op het gebied van radicalisatie binnen de islam - Moslims en niet-moslims maken één vuist tegen terreur - Moslims en niet-moslims zouden samen moeten werken in de strijd tegen het terreur	6 (19%) 5 (15%) 5 (15%) 7 (22%) 2 (6%) 7 (22%)
Moslims moeten zich tegen terrorisme keren	32 (13%)	- Het is belangrijk dat moslims afstand nemen van terreur - De islam wordt door moslims bediscussieerd en bekritiseerd - Moslims in Nederland keuren publiekelijk de moord op Theo van Gogh af - Het is belangrijk dat moslims het probleem binnen de gemeenschap zelf aanpakken	10 (31%) 6 (19%) 6 (19%) 10 (31%)

Tabel 8: Macroproposities opgedeeld in subcategorieën met bijbehorende aantallen en percentages.

In tabel 8 is te zien dat de twee grootste categorieën worden opgesplitst in totaal 13 subcategorieën. De categorie ‘*Terrorisme is niet islamitisch*’ is met 23% de grootste categorie. Tot deze categorie zijn 58 macroproposities gerekend, die opgesplitst zijn in zeven subcategorieën. De grootste subcategorie is ‘Dit geweld heeft niets met de islam te maken’ en kwam 13 keer (22%) voor. De op een na grootste categorie in dit corpus is ‘*De islam botst met het westen*’. Deze categorie bevat 54 fragmenten (22%) en is opgesplitst in zes subcategorieën, waarvan de twee grootste subcategorieën zijn: ‘*Modernisering van de islam is nodig om terrorisme uit te bannen*’ en ‘*De islam vormt een bedreiging voor hen die genieten van het vrije woord*’ (beide 12 fragmenten, 22%). De kleinste categorie is ‘*Islamitisch terreur werkt polarisatie in de hand*’ (23 fragmenten, 9%). De twee subcategorieën die hieruit voortvloeiden zijn ‘*De verhouding tussen moslims en niet-moslims is door de moord op scherp gezet*’ (10%) en ‘*Het moslimfundamentalisme verdeelt de samenleving in zij die moslim zijn en zij die dit niet zijn*’ (13%).

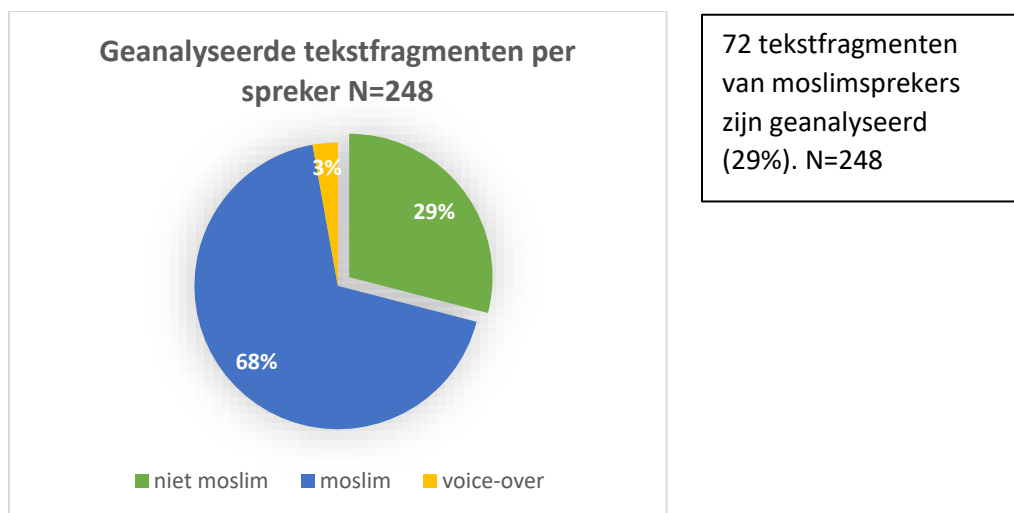
“Dit is niet mijn Islam”

5.3 Vertegenwoordiging van moslim en niet-moslim sprekers in het debat

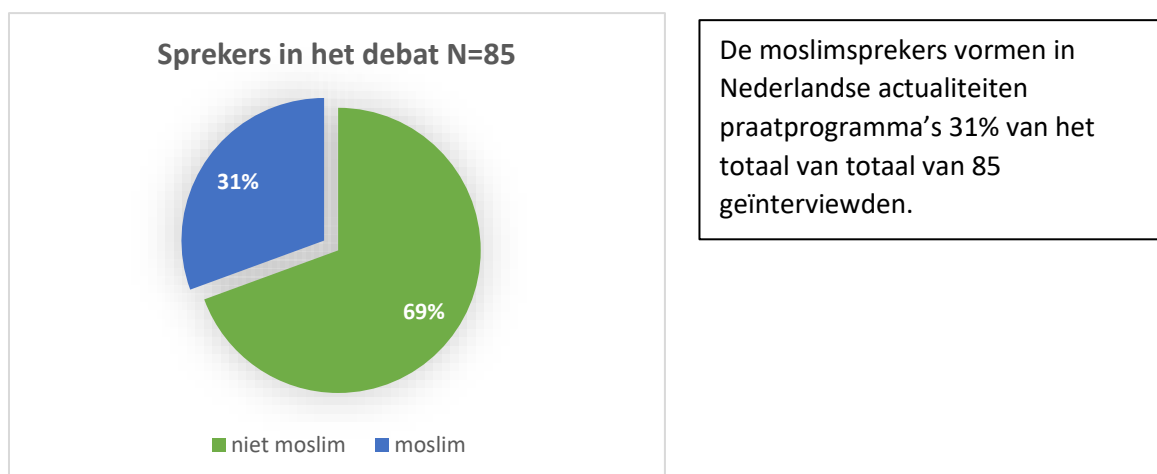
Om deelvraag drie te kunnen beantwoorden, is er gekeken naar de manier waarop moslimsprekers na de moord op Theo van Gogh in Nederlandse actualiteiten praatprogramma's worden vertegenwoordigd. Ook wordt er gekeken naar de manier waarop zij zichzelf vertegenwoordigen.

5.3.1 Het corpus

Het corpus bestaat uit 248 geanalyseerde tekstfragmenten, waarvan 72 tekstfragmenten van moslimsprekers zijn geanalyseerd (29%) (zie figuur 3). In het onderzochte corpus zijn er 85 sprekers aan het woord gekomen, waarvan 26 moslimsprekers (31%) en 59 niet-moslim sprekers (figuur 4).

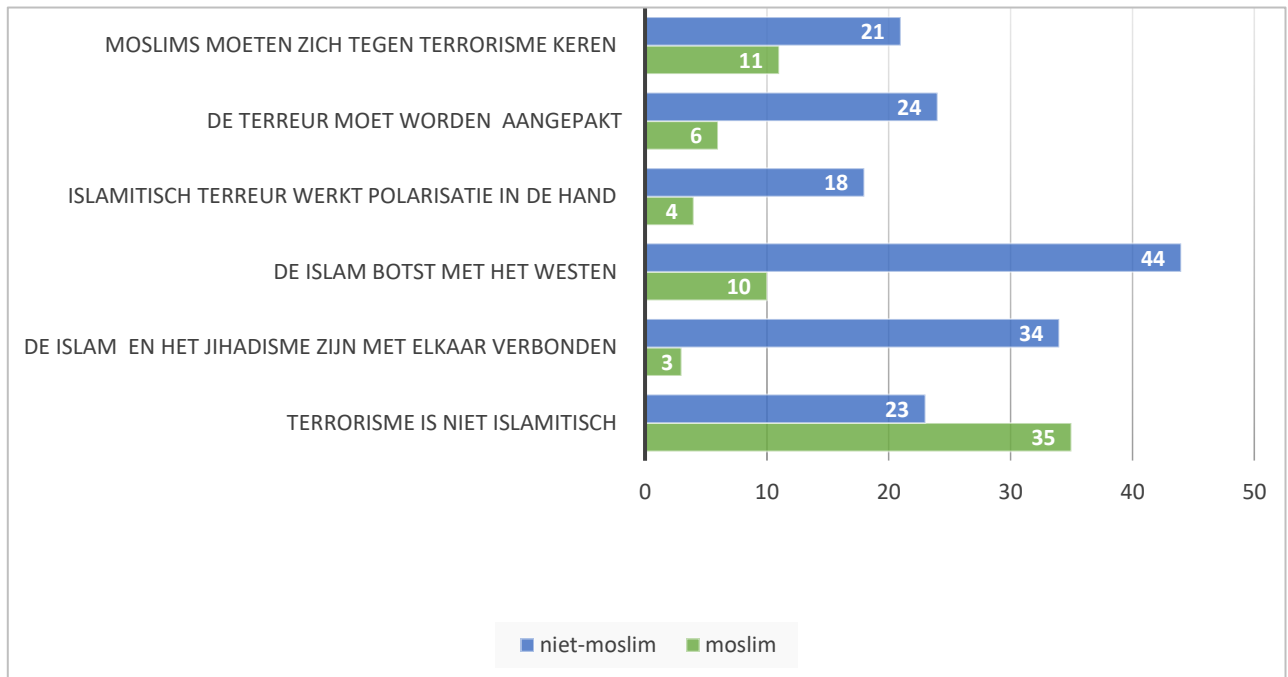
Figuur 3 geanalyseerde tekstfragmenten per spreker. N=248

Figuur 4: Het aandeel van geïnterviewde moslimsprekers in Nederlandse actualiteiten praatprogramma's. N=85

5.3.2. Macroproposities

Van de 72 geanalyseerde tekstfragmenten van moslimsprekers zijn 35 tekstfragmenten te scharen onder de macropropositie ‘*Terrorisme is niet islamitisch*’. De twee na grootste macropropositie met 11 fragmenten is ‘*Moslims moeten zich tegen terrorisme keren*’.

Figuur 5: Macropropositie per spreker. N=248

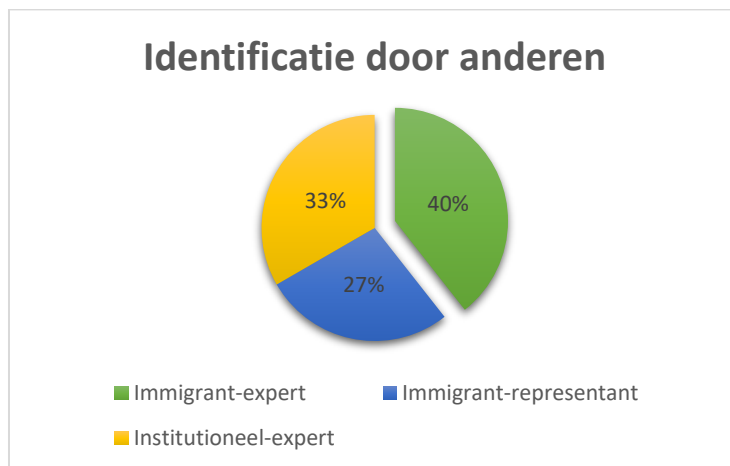
5.3.3. Discoursrollen

Figuren 6 en 7 gaan dieper in op de positie die moslimsprekers vervulden in het discours. Bij deze analyse is onderscheid gemaakt tussen de discoursposities vanuit de televisieprogramma's, oftewel de identificatie door anderen en discoursposities vanuit zelfidentificatie in de vorm van een citaat. De posities die de moslimsprekers kunnen innemen of toebedeeld krijgen zijn: institutioneel expert, immigrant-representant en immigrant expert. In totaal zijn er 21 discoursposities gevonden op basis van 48 citaten vanuit ander-identificatie en 53 citaten vanuit zelfidentificatie. Aangezien een moslimspreker meerdere discoursposities toegewezen kan krijgen, is in sommige tekstfragmenten meer dan één discourspositie aan de moslimwoordvoerder toegekend, waardoor het totaal aan discoursposities vanuit ander-identificatie neerkomt op 33. Daarnaast namen de moslimsprekers zelf ook verschillende discoursposities in, waardoor dat aandeel neerkomt op 26 posities. Drie keer namen moslimsprekers geen enkele discourspositie in, nadat zij door de ander geïdentificeerd werden.

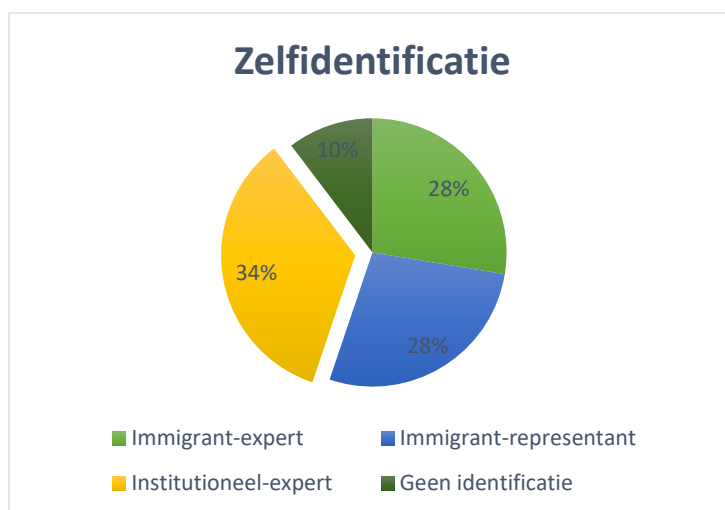
“Dit is niet mijn Islam”

Uit figuur 6 blijkt dat de positie van immigrant-expert het meest wordt toegekend aan moslimsprekers, namelijk 13 keer (40%). De positie als institutioneel-expert wordt iets minder vaak toegekend, namelijk 33 keer (37%). Moslimwoordvoerders krijgen het minst vaak de positie van immigrant expert toegekend, namelijk 11 keer (33%). Moslimsprekers kregen vaak meerdere posities toegewezen. De meest gebruikte combinatie was de positie van institutioneel-expert en immigrant-expert.

Uit figuur 7 blijkt dat de moslimsprekers de positie van institutioneel-expert het meest innemen (34%). De positie van zowel immigrant-representant als immigrant-expert worden 8 keer ingenomen (28%). Een veelvoorkomend patroon is dat de moslimspreker de positie van institutioneel-expert krijgt toegewezen, maar zelf de positie van immigrant-expert inneemt. Op deze manier komt dus regelmatig voor dat ander- en zelfidentificatie niet op één lijn zitten.

Figuur 6: Discoursepositie door ander-identificatie

Figuur 7: discoursepositie door zelfidentificatie

6. Conclusie

In dit hoofdstuk wordt antwoord gegeven op centrale vraagstelling in dit onderzoek. Hiervoor is één overkoepelende hoofdconclusie geformuleerd, welke is uitgewerkt in een viertal deelconclusies op basis van bovenstaande resultaten. Ook wordt er in dit hoofdstuk een brug geslagen naar relevante literatuur uit de hoofdstukken 2 en 3.

Ten eerste wordt ingegaan op het gebruik van kern- en eigenschapswoorden, oftewel de proposities van de kernwoorden op zinsniveau. Dit is gedaan aan de hand van een combinatie van de hiervoor benoemde methoden van Ehlich & Rehbein (1993). Vervolgens komen de macroproposities aan bod, de propositie van de kernwoorden op discoursniveau. Daarna wordt er een conclusie geformuleerd met betrekking tot de rol en het aandeel van geïnterviewde moslimsprekers. Tevens worden de resultaten die gevonden zijn in dit onderzoek vergeleken met de resultaten van Van der Hoeft (2015).

De volgende centrale vraagstelling is in dit onderzoek beantwoord:

“Hoe worden moslims gepositioneerd in de verhalende journalistieke berichtgeving op TV na de moord op Theo van Gogh in 2004 op het gebied van de (macro)proposities van de woorden ‘moslim(s)’ en ‘islam’ en het aantal geïnterviewde moslims en hun discoursrol.”

Om antwoord te kunnen geven op bovenstaande vraagstelling, zijn alle actualiteiten praatprogramma’s van de Nederlandse televisie tot een week na de aanslag op Theo van Gogh opgenomen in dit onderzoek, waarvan 18 uur en 1 minuut aan materiaal is geanalyseerd. Aan de hand van een inhoudsanalyse afgeleide methode zijn kern- en eigenschapswoorden onderzocht op zinsniveau (proposities), waaruit macroproposities op discoursniveau voort zijn gekomen. Daarnaast is de zelf ingenomen- en toegewezen positie van de geïnterviewde moslims in het debat onderzocht, aan de hand van verschillende discoursrollen.

Op basis van de onderzoeksresultaten kan de volgende hoofdconclusie worden geformuleerd:

“Na de moord op Theo van Gogh in 2004, zijn overwegend positieve macroproposities omtrent moslims en de islam naar voren gekomen, maar zijn zij nog steeds ondervertegenwoordigd in de Nederlandse verhalende journalistieke berichtgeving op televisie.”

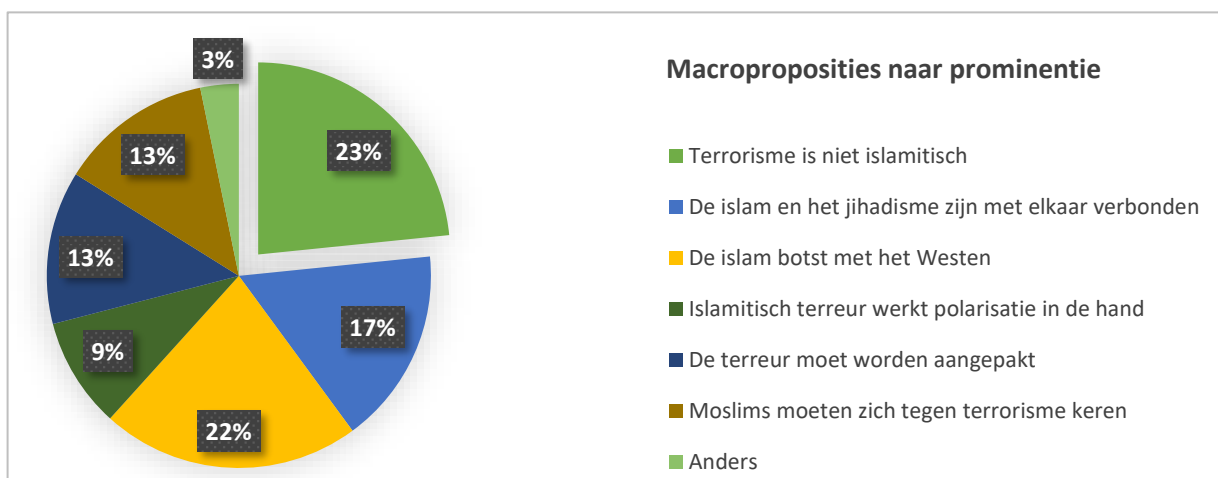
6.1. Deelconclusie 1: Onderscheid tussen ‘goede’ en ‘slechte’ moslims ondanks collectieve referentie

Wanneer er wordt gekeken naar de proposities van het kernwoord ‘moslim(s)’ en referentiewoorden kan worden gesteld dat er op collectieve wijze aan moslims wordt gerefereerd. Zo heeft men het regelmatig over de islamitische gemeenschap, de moslimwereld/bevolking en moslim/islamitische groepen. Dit wordt bevestigd door Berger (2004) die bevestigd dat veelal over groepen wordt gepraat, en daden aan deze groep worden toegeschreven.

Volgens Shadid (2005) worden moslims niet gelijkwaardig behandeld door niet-moslims en worden zij op een simplistische en afstandelijke manier in de media gepresenteerd. Dommering (2009) veronderstelt dat er geen onderscheid wordt gemaakt tussen verschillende soorten moslims door de media. Ook in onderzoeken naar de beeldvorming over moslims blijkt dat deze negatief is en er een toenemende polarisatie waarneembaar is tussen moslims en niet-moslims in de periode 2004-2006, de periode na een aantal grote gebeurtenissen (Gijsberts & Lubbers, 2009). De data in dit onderzoek bewijst het tegendeel. Moslims kregen regelmatig de eigenschapswoorden ‘in Nederland’, ‘praktiserend’, en ‘fundamentalistisch’ toegewezen. Moslims worden dus niet als één homogene groep gezien, maar men maakt onderscheid tussen een gematigde moslim en een extremistische moslim. Dit zien we ook bij het kernwoord ‘islam’, waar men onderscheid maakt tussen de ‘goede’ islam, en de ‘radicale’, ‘fundamentalistische’ en ‘politieke’ islam. Toch kwam dit in mindere mate voor bij het kernwoord ‘islam’ dan bij het kernwoord ‘moslim’. Er is hier minder sprake van een duidelijk onderscheid tussen de diverse stromingen binnen de islam. Bujs (2002) heeft onderzoek gedaan naar de verschillende stromingen binnen de islamitische geloofsbeleving en constateert dat de islam over het algemeen verbonden lijkt met radicalisme. Dit is tevens gevonden in de resultaten, waarbij de eigenschapswoorden ‘politieke’, ‘radicale’ en ‘fundamentalistische’ het meest toegewezen werden aan het kernwoord ‘islam’.

6.2 Deelconclusie 2: Grote tegenstellingen in macroproposities, veelal positief

Zoals hieronder schematisch weer is gegeven, komt naast de inhoud van de proposities van de kernwoorden ‘moslim(s)’ en ‘islam’ op zinsniveau, ook de inhoud op discoursniveau naar voren.

Figuur 8: macroproposities van de kernwoorden ‘moslim(s)’ en ‘islam’ naar prominentie

“Dit is niet mijn Islam”

Zoals in figuur 8 te zien is, is er groot verschil tussen de inhoud van de meest prominente macroproposities gevonden. De grootste macropropositie is ‘Terrorisme is niet islamitisch’, gevolgd door ‘De Islam botst met het Westen.’

De categorie ‘Terrorisme is niet islamitisch’ met als grootste subcategorie ‘Dit geweld heeft niets met de islam te maken’ is de grootste macropropositie in dit onderzoek. De macropropositie wijkt af van de resultaten uit het onderzoek van Gijsberts en Lubbers (2009). Zij beweren dat de attitude ten aanzien van moslims en islam positiever is geworden na 2005. Desondanks kan niet volledig geconcludeerd worden dat de attitude in 2004 ten opzichte van moslim(s) en islam positiever was, aangezien deze macropropositie voornamelijk gevonden is onder de moslimsprekers in het discours. De op een na grootste categorie, ‘De Islam botst met het Westen’ is een geluid dat ook door andere onderzoekers wordt bevestigd. Zo kwam uit het attitudeonderzoek van Gijsberts en Lubbers (2009) naar voren dat de westerse waarden en de islam niet op één lijn liggen. Volgens Shadid (2005) kan dit komen omdat de media tekortkomt wanneer zij over moslims en de islam rapporteren. Eén van deze tekortkomingen is het onderscheid tussen ‘wij’ en ‘zij’, waarbij de islamitische wereld wordt vergeleken met de westerse wereld. Tevens komt dit overeen met de resultaten van Van der Kroon (2005). Hij kwam in zijn data ook een onderscheid tussen ‘wij’ en ‘zij’ tegen na de moord op Theo van Gogh. Deze categorie kwam het meest voor onder de niet-moslimsprekers in het onderzochte discours. Volgens Scheffer (2010) heeft dit mogelijk te maken met de slechte integratie van moslims, die te veel nadruk legden op het behoud van de eigen cultuur en daardoor minder participeerden in de samenleving. Hierdoor ontstond veel kritiek vanuit autochtonen.

Ondanks de vele combinaties van kernwoorden met eigenschappen als ‘terreur’, ‘radicalisme’ en ‘extremisme’, kan worden geconcludeerd dat er in het geanalyseerde discours overwegend positief wordt gesproken over niet-radicalen moslims en onderscheid wordt gemaakt tussen dat wat radicaal, fundamentalistisch is en dat wat niet. Ook wanneer we kijken naar de negatieve macroproposities die geformuleerd zijn rondom de kernwoorden ‘moslim’ en ‘islam’, wordt er nog altijd onderscheid gemaakt door bijvoorbeeld te praten over de fundamentalistische, radicale, of politieke islam.

6.3 Deelconclusie 3: slechte vertegenwoordiging van moslimsprekers, veelal als expert geïdentificeerd

Wat betreft de vertegenwoordiging van moslimsprekers in het onderzochte discours, kan worden gesteld dat 31% van het totaal aantal van 85 sprekers een islamitische achtergrond heeft. Dit geeft aan dat de moslims, zoals in eerder onderzoek van onder andere Shadid (2005) en Hooghe (2005) ook al naar voren kwam, zijn ondervertegenwoordigd in het debat. Sprekers met een islamitische achtergrond namen veelal zelf de rol van institutioneel expert in. Hun kennis van institutionele processen achtten ze hierbij belangrijk. Daaropvolgend vervulden ze echter beide migrantenrollen gelijkwaardig, wat betekent dat ze in deze soort berichtgeving hun kennis van de eigen migrantengroep als ook om hun eigen culturele achtergrond meenamen in het debat. Wat betreft de *burden of representation* waar Shadid (2005, p. 141) van spreekt, lijkt het er met name op dat de geïnterviewde moslims hun culturele achtergrond erkennen, maar zich duidelijk als Nederlander positioneren.

De rol van zowel immigrant-expert werd het meest aan sprekers met een islamitische achtergrond toegewezen, wat aangeeft dat presentatoren hun kennis op het gebied van de eigen migrantengroep belangrijk achtten (Koole & Ten Thije, 1994).

“Dit is niet mijn Islam”

Hun eigen migrantenachtergrond speelde in minder mate een rol dan hun kennis van de eigen migrantengroep. Een oorzaak van deze bevinding kan zijn dat de moord op Theo van Gogh de eerste gepleegde moord met een islamitisch karakter is in de Nederlandse geschiedenis. Het is mogelijk dat de media te weinig kennis had op dat moment van kennis van binnenuit met betrekking tot de islam en hierop inspeelde met hun keuze voor tafelgasten. Wat niet bevestigd kan worden, is dat moslims vaak het lekenframe toebedeeld krijgen (Shadid, 2005).

Uit een ander onderzoek van Van Leurlijk (2004) blijkt dat etnische minderheden vooral als burgers aan het woord kwamen, en nauwelijks voorkwamen in gezaghebbende posities. In dit onderzoek zijn juist de immigrant-expert en institutioneel-expert als grootste identificaties naar voren gekomen.

Verder kan ook niet bevestigd worden dat priming en framing een plek hebben gekregen in het discours. De media is een institutie die automatisch macht heeft, aangezien zij kan bepalen wie er op televisie komen en wie niet. De meeste geïnterviewde moslims hadden een Marokkaanse achtergrond, net als de moordenaar van Theo van Gogh in dit discours. Wellicht zijn om deze reden ook met name geïnterviewde moslims met een Marokkaanse achtergrond uitgenodigd door de media. “

6.4 Deelconclusie 4: Veel gelijkenissen met de gevonden resultaten uit onderzoek van Van der Hoeff (2015)

Onderzoek van Van der Hoeff (2015) heeft geleid tot het schrijven van deze thesis. Van der Hoeff deed onderzoek naar de berichtgeving over moslims en de islam in zowel de informerende als de verhalende journalistieke berichtgeving na de aanslag op Charlie Hebdo. De resultaten uit dit onderzoek worden vergeleken met de resultaten uit de verhalende journalistieke berichtgeving van Van der Hoeff's onderzoek, aangezien de verhalende berichtgeving het meest in de buurt komt van de in dit onderzoek geanalyseerde praatprogramma's.

Uit de resultaten van Van der Hoeff's onderzoek komt naar voren dat er veel in collectief verband wordt gerefereerd aan moslims (moslimthema, moslimdebat), maar dat er tegelijkertijd wel nuances worden aangebracht en er onderscheid wordt gemaakt, zoals bij eigenschapswoorden als Nederlandse, Franse en niet-radicaal. Ook blijkt dat de nadruk in programma's meer op moslims dan de islam lijkt te liggen en dat er over het algemeen positief over wordt gesproken, ondanks een aantal negatieve uitingen over moslims (extremisme, radicalisme). Verder wordt er veel onderscheid gemaakt tussen verschillende groepen. Zo komen de eigenschapswoorden radicale, extremistische en fundamentalistische vaak voor. Hierbij wordt onderscheid gemaakt tussen een 'goede' moslim en een extremistische moslim. Ook bij het kernwoord *islam* is te zien dat er wel degelijk onderscheid wordt gemaakt tussen verschillende soorten islam, zoals politieke, radicale en fundamentalistische.

Wat opvalt is dat wanneer er negatief gesproken wordt over moslims in het algemeen, dit naar voren wordt gebracht met zekere mate van voorzichtigheid. Dit is zowel in het discours na de aanslag op Charlie Hebdo als na de moord op Theo van Gogh zichtbaar. Zo zijn niet alle moslims terroristen, maar moeten zij zich wel verantwoorden en roepen dat dit niet 'hun islam is'. Een andere tegenstrijdigheid is gevonden naar aanleiding van de alsmaar groter wordende kloof tussen moslims en niet-moslims (Vrooman, Boelhouwer en Gijsberts, 2014). Deze kloof komt in het geanalyseerde discours naar voren, in de vorm van de categorie '*De islam werkt polarisatie in de hand.*' Ondanks dat deze categorie gemiddeld voor kwam in het onderzochte discours, zijn de moslimsprekers in dit onderzoek op verschillende manieren aangeduid, waaronder veelal in de expert-rol.

“Dit is niet mijn Islam”

Daarnaast is de islam vanuit verschillende invalshoeken besproken en wordt er onderscheid gemaakt in ‘soorten’ moslims. Mede door het eigenschapswoord ‘Nederland’ toe te wijzen aan het woord moslim(s) kan worden gesuggereerd dat er in het discours in 2004 al minder nadruk werd gelegd op etnische afkomst, wat de kloof tussen moslims en niet-moslims verkleint. Zowel in dit geanalyseerde discours als de gevonden data uit 2015 blijkt dat moslims veelal worden aangeduid als groep, wat verwijst naar de culturalisering van het debat, aangezien culturele aspecten zoals religie hierin centraal staan (Maly, 2007).

Wat betreft de macroproposities is de meest prominente in Van der Hoeff’s onderzoek *‘Moslims zijn slachtoffer van de terreur en krijgen te maken met anti-moslimsentimenten’*. Een andere grote categorie is *‘Dit geweld heeft niets te maken met islam of moslims; zij zijn niet verantwoordelijk’*. Beide categorieën lijken erg op de grootste categorie in dit onderzoek, namelijk *‘Terrorisme is niet islamitisch’*. Bovenstaande categorieën lijken erg op elkaar, aangezien de categorie *‘Terrorisme is niet islamitisch’* bestaat uit verschillende subcategorieën die allen raakvlakken hebben met het feit dat niet alle moslims radicaal zijn. Zo worden moslims door de moord onterecht met terrorisme in verband worden gebracht, zijn zij niet allemaal radicaal, ook doelwit van de terreur en heeft Mohammed-B misbruik gemaakt van de islam en waar zij in hun ogen voor staat.

Andere categorieën uit beide onderzoeken die erg op elkaar lijken zijn: ‘moslims moeten zich tegen terrorisme keren’ (het is belangrijk dat moslims zich publiekelijk uitspreken over de terreurdaden), ‘De Islam botst met het Westen’ (de Islam ligt niet op ‘een lijn met de westerse waarden), ‘Moslims moeten zich tegen terrorisme keren’ (De islam zou intern door moslims moeten worden bediscussieerd), *‘De Islam en het jihadisme zijn met elkaar verbonden’* (Onder moslims, binnen de islam, bevindt zich een dreigende, radicale stroming) en *‘De terreur moet worden aangepakt’* (Moslims en niet-moslims maken één vuist tegen terreur).

Zowel in dit onderzoek als in het onderzoek van Van der Hoeff (2015) heeft slechts een derde van de geïnterviewde sprekers een islamitische achtergrond. Sprekers met een islamitische achtergrond kregen in dit onderzoek het meest de positie van immigrant-expert toebedeeld en namen zelf de positie van institutioneel-expert in. Hieruit blijkt dat sprekers met een islamitische achtergrond in het debat veelal worden gevraagd om hun kennis vanuit hun achtergrond en omgeving. Ditzelfde resultaat werd gevonden door Van der Hoeff (Ibid.) Gezien het totaal aantal geïnterviewden en het aantal van moslimsprekers in beide onderzoeken erg laag is, kan worden gesteld dat er in zijn totaliteit relatief weinig verschil is gevonden.

Concluderend kan gezegd worden dat men meer dan twee keer zoveel refereert naar het kernwoord ‘moslim(s) dan naar het kernwoord ‘islam’. Ondanks dat men vaak naar moslim(s) refereert en ook vaak op een collectieve manier, blijkt uit de eigenschapswoorden dat er wel degelijk onderscheid gemaakt wordt tussen ‘de goede’ en de ‘slechte’ (radicale, fundamentalistische) moslims. Dit wordt nogmaals onderstreept door de grootst gevonden categorie in dit onderzoek: *‘terrorisme is niet islamitisch’*. Tot slot blijkt uit de resultaten dat één derde van de woordvoerders een islamitische achtergrond heeft en twee derde van de sprekers niet-moslim is. De sprekers kregen in de meeste gevallen de positie van immigrant-expert toebedeeld en namen zelf de rol van institutioneel expert in. Daarnaast zijn veel van de gevonden resultaten in dit onderzoek vergelijkbaar met de resultaten van Van der Hoeff (2015) en is de positieve tendens binnen het onderzochte discours ten aanzien van moslim(s) en islam wellicht minder veranderd dan literatuuronderzoek momenteel uitwijst.

7. Discussie

In dit hoofdstuk worden allereerst de beperkingen van de onderzoeksmethode aan het licht gebracht. Hieruit voortkomend zijn een aantal suggesties voor vervolgonderzoek geformuleerd, waarmee het hoofdstuk dan ook zal worden afgesloten.

7.1 Beperkingen van het onderzoek

De methode in dit huidige onderzoek is ontstaan uit de inhoudsanalyse, zoals onder meer El Farissi (2008) en Elsinger (2013) die hebben gehanteerd in hun onderzoek. In de literatuur bestaat geen vaststaand, algemeen geaccepteerde definitie van het ‘eigenschapswoord’, waardoor voor dit huidige onderzoek de definitie van Van der Hoeff (2015) is gehanteerd. In haar onderzoek heeft gespeeld haar eigen interpretatie bij het includeren of excluderen van eigenschapswoorden een grote rol. Om deze reden is 20% van het onderzochte deelcorpus door drie andere onderzoekers gecontroleerd. Desondanks blijft de data interpretatiegevoelig, wat ertoe kan leiden dat dezelfde fragmenten met andere codeur tot andere categorieën zouden kunnen hebben geleid.

Een andere tekortkoming in dit onderzoek is de keuze voor discourse analyse. Bij kwalitatief onderzoek is het lastig te bepalen wanneer een corpus groot genoeg is om betekenis aan de resultaten te kunnen geven. Aangezien er in dit onderzoek een vergelijking wordt geschetst met de data uit het onderzoek van Van der Hoeff (2015) is ervoor gekozen om net als in haar onderzoek een tijdeenheid van een week aan te houden, beginnende op de dag van de aanslag/moord. Omwille van deze korte tijdsperiode zullen de resultaten voorzichtig geïnterpreteerd moeten worden en moet met een kritische blik gekeken worden naar de representativiteit van het onderzoek. Naast het hierboven benoemde wordt in dit onderzoek slechts *een deel* van de beeldvorming betreffende moslims en islam op televisie, weergegeven. Er is slechts een korte periode geanalyseerd, en tevens een moment waarop de media compleet gefocust zijn op terrorisme, waardoor de link met moslims en islam direct gelegd kan worden. Daarentegen vormen nieuws- en actualiteitenprogramma's wel een interessant onderdeel van de beeldvorming, gezien de impact van televisie. In het bijzonder talkshows vanwege hun multimediale karakter en de hoeveelheid invloedrijke factoren die aan een uitzending te pas komen (Ruigrok, 2012, p. 4). Een te benoemen aandachtspunt hierbij is wel dat er met name hoogopgeleide gasten plaats nemen aan een dergelijk debat. Dit zijn veelal mensen vanuit de politiek en (kennis)instituties, waardoor de stelling van Gijsberts en Lubbers (2009, p. 284) wat betreft een positievere houding ten aanzien van moslims onder hoge opgeleiden in dit onderzoek ook wellicht bevestigd is.

7.2 Vergelijking met Van der Hoeff (2015)

Dit onderzoek verschilt op een aantal punten van het onderzoek van Van der Hoeff (2015). Ten eerste is het discours verschillend. Charlie Hebdo speelt zich af in Frankrijk en de aanslag was niet gericht op een persoon. Desondanks zit in beide aanslagen een overkoepelend thema en dat is vrijheid van meningsuiting. Om die reden is het alsnog relevant om beide situaties met elkaar te vergelijken.

Van der Hoeff (ibid.) zowel de informerende berichtgeving als de verhalende berichtgeving onderzocht. Daarnaast heeft zij haar tekstfragmenten ingedeeld in 7 categorieën, waar in dit onderzoek gekozen is voor een voorselectie van fragmenten in subcategorieën. Vervolgens is gekeken naar overkoepelende hoofdcategorieën, waardoor binnen de categorieën een nog specifiek beeld verkregen kan worden van het discours.

Ook wat betreft de discoursposities is er verschillend te werk gegaan. Zo heeft Van der Hoeft gekozen om de discoursposities die worden ingenomen en toebedeeld, op te nemen in een enkel diagram. In dit onderzoek zijn de discoursposities die verkregen zijn door anderen en door zelfidentificatie apart geanalyseerd en gepresenteerd. Hierdoor kan nog specifiekere gekeken worden naar voorgaande onderzoeken die vaststellen dat moslims nauwelijks als deskundigen worden aangesproken in debatten. Tot slot is per categorie gekeken in hoeverre een bepaald discours ingenomen werd door sprekers met of zonder een islamitische achtergrond. Op deze manier kan nog beter worden ingezoomd op de invloed van framing in de media, en in hoeverre men kan spreken van een positiever/negatiever beeld ten opzichte van moslims en islam.

7.3 Suggesties voor vervolgonderzoek

Voor vervolgonderzoek zou het interessant kunnen zijn om een grotere tijdseenheid te pakken als onderzoeksobject. In het onderzoek van Kroon (2005) wordt een tijdspanne van een jaar genomen, waarbij de zes maanden voor de aanslag, de week na de aanslag en zes maanden na de aanslag geanalyseerd worden. Op die manier kun je een beter en realistischer perspectief geven van hoe men in, in dit geval in Nederland, praat over moslims en islam. Vervolgens is het interessant om te analyseren in hoeverre de media een negatiever beeld laat zien ten opzichte van moslims en islam net na een aanslag, vergeleken met periodes zonder (religieus) geweld.

In dit onderzoek is ervoor gekomen om met behulp van de functionele pragmatiek de kernwoorden ‘moslim(s)’ en ‘islam’ te onderzoeken. Deze woorden liggen ver van elkaar af, aangezien ‘moslim(s)’ refereren naar personen en ‘islam’ refereert naar de religie. In mogelijk vervolgonderzoek kan ervoor gekozen worden om woorden te kiezen die qua betekenis dicht bij elkaar liggen.

Daarnaast is in dit onderzoek slechts gekeken naar landelijke actualiteitenpraatprogramma's. Het is echter ook interessant om te zien hoe regionale actualiteitenprogramma's over de aanslag hebben gerapporteerd. Zeker omdat zij veelal niet de status en het geld hebben om mensen met een hoge functie uit te nodigen. Volgens Gijsberts en Lubbers (2009) hebben hoger-opgeleiden over het algemeen een positieve houding ten aanzien van moslims. Interessant voor vervolgonderzoek kan zijn om te kijken wat voor soort sprekers regionale actualiteitenprogramma's uitnodigen, in hoeverre dit discours verschilt van landelijke media, en tot slot in hoeverre er een ander rechtser geluid hoorbaar is wanneer minder hoogopgeleide sprekers deelnemen aan het debat.

Bronnenlijst

- Algemene Nederlandse Spraakkunst. Geraadpleegd op 13 maart via <http://ans.ruhosting.nl/e-ans/index.html>
- Berger, M. (2004). Niet alle boosheid is islamitisch, maar alle moslims zijn boos. *Internationale Spectator*, 11, 539-541.
- Berger, M. (2007). Islam in Europe: A Clash of Tolerances. *Netherlands Institute for International Relations 'Clingendael'*, 1-7.
- Berger, M. (2011). Islamisering van het Westen of verwesterlijking van de islam? *Internationale Spectator*, 65(10), pp. 503-507. Geraadpleegd op 10 januari 2016 via http://www.internationalespectator.nl/system/files/20111000_is_art_berger.pdf
- Boomgaarden, H. G. (2007). *Framing the others: News and ethnic prejudice*. (Doctoral dissertation). University of Amsterdam. Geraadpleegd op 17 januari 2016: <http://dare.uva.nl/document/48607>
- Boomgaarden, H. G., & de Vreese, C. H. (2007). Dramatic real-world events and public opinion dynamics: Media coverage and its impact on public reactions to an assassination. *International Journal of Public Opinion Research*, 19(3), 354-366.
- Boruta, D.A. (2015). 'En toch is Pile niet verloren'. *Beeldvorming over Polen in Nederlandse krantenartikelen rond de verkiezing van Wałęsa tot president van Polen en de benoeming van Tusk tot voorzitter van de Europese Raad*. Masterscriptie, Universiteit Utrecht.
- Buijs, F.J. (2002). *Democratie en Terreur: de uitdaging van het islamitisch Extremisme*. Amsterdam: SWP.
- CBS, 2015. *Bevolking: Generatie, Geslacht, Leeftijd en Herkomstgroepering, 1 Januari*. Geraadpleegd op 16-01-2016 van: <http://statline.cbs.nl/StatWeb/publication/?VW=T&DM=SLNL&PA=37325&D1=a&D2=0&D3=0&D4=0&D5=0-4,137,152,220,237&D6=0,4,9,%28I-1%29,I&HD=130605-0936&HDR=G2,G1,G3,T&STB=G4,G5>
- Cruse, A. (2004). *Meaning in Language; An introduction to Semantics and Pragmatics*. Oxford: Oxford University Press.
- Deuze, M., & Dimoudi, C. (2002). Online journalists in the Netherlands Towards a profile of a new profession. *Journalism*, 3(1), 85-100.
- Deuze, M. (2003). Multiculturaliteit en journalistiek in Nederland. *Ascor*, pp.1-19. Geraadpleegd op 11 februari 2016 via www.miramedia.nl/media/files/deuze.pdf
- Devroe, I. (2007). *Gekleurd nieuws? De voorstelling van etnische minderheden in het nieuws in Vlaanderen. Context, methodologische aspecten en onderzoeksresultaten*. Vakgroep Communicatiewetenschappen, Universiteit Gent.
- Dijk, van, T. A. (1977). Semantic macro-structures and knowledge frames in discourse.
- Dijk, van, T.A. (1991). *Racism and the press*. London: Routledge
- Dijk, van, T.A. (1995). Aims of critical discourse analysis. *Japanese discourse*, 1, pp. 17-27. Geraadpleegd op 10 januari 2016 via <http://discourses.org/OldArticles/Aims%20of%20Critical%20Discourse%20Analysis.pdf>
- Dijk, van, T.A. (1997). *Discourse as Social Interaction*. London: Thousand Oaks, New Delhi: Sage Publications.
- Dommering, E. (2009). Een normatief kader voor het openbare islamdebat. In: *Polarisatie*, 188-215.
- During, A. (2015). 'Beeldvorming door de NOS: een conflict verslagen'. Masterscriptie, Universiteit Utrecht.
- Ehlich, K., & Rehbein, J. (1986). *Muster und Institution: Untersuchungen zur schulischen Kommunikation* (Vol. 15). Gunter Narr Verlag.
- Ehlich, K. & J. Rehbein [red. J.D. ten Thije] (1993). *Kennis, taal en handelen: Analyses van de communicatie in de klas*. Assen: Van Gorcum.
- El Farissi, N. (2008). *Beeldvorming van Nederland en Nederlanders in Binnen- en buitenlandse dagbladen vanaf 2002 tot 2006*. [masterscriptie]. Utrecht: Universiteit Utrecht.
- Elsinger, D. (2013). *Demografische krimp is een doemscenario...toch? Een inhoudsanalyse van*

- krantenberichten naar de beeldvorming over demografische krimp* [masterscriptie]. Utrecht: Universiteit Utrecht.
- Fairclough, N. (2003). *Analysing discourse: Textual analysis for social research*. Psychology Press.
- Ghorashi, H. (2010). ‘Dutchness’ and the Migrant ‘other’: From Suppressed Superiority to Explicit Exclusion?. *Focaal*, 2010(56), 106-111.
- Gijsberts, M., Lubbers, M. (2009). Wederzijdse beeldvorming. *Jaarrapport integratie 2009*, pp. 254-288. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Hajer, M. & Versteeg, W. (2005) A decade of Discourse analysis of environmental politics: achievements challenges, perspectives. *Journal of environmental policy and planning* 7 (3), pp. 175-184.
- Hajer, M., & Uitermark, J. (2008). Performing authority: Discursive politics after the assassination of Theo van Gogh. *Public administration*, 86(1), 5-19.
- Harchaoui, S., & El Madkouri, H. (2009). *Mist in de polder: zicht op ontwikkelingen omtrent de islam in Nederland*. Amsterdam University Press.
- Hoeff, van der, A. (2015). *Ik ben moslim en ik ben Charlie*. [masterscriptie]. Utrecht: Universiteit Utrecht.
- Hoffman, A. J. (2011). The culture and discourse of climate skepticism. *Strategic Organization*, 9(1), 77-84.
- Hooghe, M., de Swert, K., Walgrave, S. (2005). *Nieuws op televisie*. Culemborg: Centraal Boekhuis BV.
- Houtkoop, H., & Koole, T. (2000). *Taal in actie: hoe mensen communiceren met taal*. Coutinho.
- Koenraadt, M. (2015). Hoe multicultureel is de redactie van De Volkskrant? *De Volkskrant*. Geraadpleegd op 11 februari 2016 via <http://www.mathijskoenraadt.nl/essays/hoe-multicultureel-is-de-redactie-van-de-volkskrant.html>
- Koole, T, Thije, J.D. ten (1994) *The Construction of Intercultural Discourse. Team discussions of educational advisers* [Utrecht: diss.]. Amsterdam / Atlanta: RODOPI.
- Kroon, R. van der (2005). *Moslims in de media*. [masterscriptie]. Rotterdam: Erasmus Universiteit.
- Langelaar, S. (2009). Nederland in beweging? Categorisering m.b.t. Nederland en Nederlanders in binnen- en buitenlandse kranten vanaf de moord op Pim Fortuyn. *Masterscriptie*. Universiteit Utrecht.
- Leurdijk, A. (2004). Mogelijkheden om de krant cultureel diverser te maken worden onvoldoende benut. In: E. de Vries (red.), *Journalistiek in de multiculturele samenleving*. Utrecht: NVJ-projectbureau Migranten & Media.
- Maliepaard, M., & Gijsberts, M. (2012). *Moslim in Nederland 2012*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Maly, I. (2007). *Cultu(u)rENpolitiek. Over media, globalisering en culturele identiteiten*. Antwerpen: Garant.
- Need, A., & De Graaf, N. D. (1996). ‘Losing my religion’1: a dynamic analysis of leaving the church in the Netherlands. *European Sociological Review*, 12(1), 87-99.
- Meer, T. van der, P. Dekker en E. Steenvoorden (2009). *Continu onderzoek burgerperspectieven. Kwartaalbericht 2009/2*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Nationaal Coördinator Terrorismebestrijding en Veiligheid (z.d.). *Jihadisme en Jihadistisch Terrorisme*. Geraadpleegd op 18 februari 2016, via <https://www.nctv.nl/onderwerpen/tb/watisterrorisme/jhadisme-jihadistische-terrorisme/>
- Oudenhoven, J.P. van (2009). Polarisation in debat, convergentie in de samenleving. In: *Polarisatie*, 216-234.
- Phalet, K., Van Lotringen, C., & Entzinger, H. (2000). Islam in de multiculturele samenleving. *Opvattingen van jongeren in Rotterdam*, 182.
- Prins, B. (2002). Het lef om taboes te doorbreken. Nieuw realisme in het Nederlands discours over multiculturealisme. *Migrantenstudies*, 4, pp. 241-254. Geraadpleegd op 10 januari 2016: <http://www.migrantenstudies.nl/wp-content/uploads/MS-2002-NR4-P241-254.pdf>
- Phalet, K. (red.), Wal, J. ter (red.) (2004). *Moslim in Nederland. De publieke discussie over de islam in Nederland: Een analyse van artikelen in de Volkskrant 1998-2002*. Den Haag:

- Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Prins, B. (2002). Het lef om taboes te doorbreken. Nieuw realisme in het Nederlands discours over multiculturalisme. *Migrantenstudies*, 4, pp. 241-254. Geraadpleegd op 10 januari 2016 via <http://www.migrantenstudies.nl/wp-content/uploads/MS-2002-NR4-P241-254.pdf>
- Ruigrok, N. (2012). *De impact van Pauw & Witteman*. Amsterdam: Nederlandse Nieuwsmonitor. Geraadpleegd op 8 januari 2016 via http://www.hetbriefjevanbleker.nl/files/2012/11/impact_Pauwwitteman.pdf
- Sageman, M. (2008a). *Leaderless Jihad: Terror Networks in the Twenty-First Century*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- Scheffer, P. (2000). Het multiculturele drama. *NRC Handelsblad*, 29(01).
- Shadid, W.A. (2005). Berichtgeving over moslims en de islam in de westerse media: Beeldvorming, oorzaken en alternatieve strategieën. *Tijdschrift voor Communicatiewetenschap*, 33(4), pp. 330-346. Geraadpleegd op 9 januari 2016 via <http://www.manavzw.be/files/Berichtgeving%20over%20moslims%20en%20de%20islam%20in%20de%20westerse%20media%20-%20Shadid%202005.pdf>
- Sleegers, F. (2007). *In debat over Nederland: Veranderingen in het discours over de multiculturele samenleving en nationale identiteit*. Amsterdam University Press, Amsterdam.
- Thije, Jan D. ten (2003) *De talige markering van gemeenschappelijke voorkennis*. In: T. Koole / J. Nortier (red.) Artikelen van de vierde Sociolinguïstische Conferentie. 431 – 445
- Thompson, J.B. (1995). *The Media and Modernity, A Social Theory of the Media*. Cambridge, UK: Polity Press.
- Verthé, K. (2005). *De hoofddoekenwestie in het VRT Journaal* [masterscriptie]. Brussel: Vrije Universiteit Brussel.
- Vliegthart, R. & Roggeband, C. (2007). Framing immigration and integration. Relationships between press and parliament in the Netherlands. *International Communication Gazette*, 69(3), 295-319. doi: 10.1177/1748048507076582
- Vrooman, C., Boelhouwer, J., Gijsberts, M. (2014). *Vershil in Nederland. Sociaal en cultureel rapport 2014*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Watson, J. (1998). *Media Communication, an Introduction to Theory and Process*. New York: Palgrave MacMillan.
- Woltering, T. (2005). *De invloed van beelden op beeldvorming in beeld gebracht. De invloed van mediaboodschappen op de beeldvorming over moslims onderzocht* [masterscriptie]. Amsterdam: Universiteit van Amsterdam.